

8507

CZASOP.
SVENSK-POLSKA STUDIES

NAUKOZNAWCZE

przy Towarzystwie Asystentów U. J.

Kraków, Al. Stawackiego 66

VID

STOCKHOLMS HÖGSKOLA

8507
Heres

SVIO POLONICA

N:r V

1943

TOW. NAUKOWE SZWEDZKO-POLSKIE
PRZY
UNIWERSYTECIE W SZTOKHOLMIE

SVENSK-POLSKA STUDIESÄLLSKAPET
VID
STOCKHOLMS HÖGSKOLA

SVIO POLONICA

N:r V

1943

TOW. NAUKOWE SZWEDZKO-POLSKIE
PRZY
UNIWERSYTECIE W SZTOKHOLMIE

Redaktionskommitté:
Wilhelm Tham, David Norrman, Zbigniew Folejewski.

Redaktör:
Zbigniew Folejewski.

9507
Peras

INNEHÅLL.

Rudolf Cederström: Finnas delar av den kungliga rustkammaren i Warszawa på Skokloster	5
Zbigniew Folejewski: Sienkiewicz w Szwecji	15
Zygmunt Łakociński: Karl XII i Warszawa	34
Wilhelm Tham: Nyare svensk historieskrivning om de svensk-polska förbindelserna under Gustav II Adolfs tid	37
Bolesław Skarżyński: Nikolaus Kopernikus	42
Zygmunt Łakociński: Polonica i Sverige	49
Notiser	53

4

TABLE

1. Introduction 1

2. Theoretical Framework 2

3. Methodology 3

4. Results 4

5. Discussion 5

6. Conclusion 6

7. References 7

8. Appendix 8

9. Glossary 9

10. Index 10

FINNAS DELAR AV DEN KUNGLIGA RUSTKAMMAREN I WARSZAWA PÅ SKOKLOSTER?

Den 30 augusti 1655 intågade Karl X Gustav i Warszawa. Den officiella historien¹ berättar härom: »Ifrån Lowic (Łowicz, 75 km från W.) gick konungen med tre rytteri- och tolv infanteriregementen i förväg, lämnande Stenbock att följa med huvudarmén, och sände en trumpetare för att uppfordra staden. Då man ej vågade försvara staden, sände rådet några av de sina emot konungen och överlämnade staden på nåd och onåd. Här funnos 124 kanoner jämte betydande krigsförråd samt spannmål. Deras hus, som flytt ur staden plundrades, de som stannat fingo behålla sina ägodelar orörda. Konungen drog sig tillbaka till det kungliga slottet Wiastow (Ujazdów, strax s. om, nu inom W.).

De kungliga slotten (Zamek królewski, pałac Kazimierzowski och Ujazdów), som övergivits av den kungliga familjen, plundrades grundligt. Även om den skildring som lämnats av drottning Marie-Louise's franske sekreterare, des Noyers,² är något färgad, synes av förteckningen över vad som 1656 inventeras i Kungl. Husgerådskammaren i Stockholm³ att man tagit både plafonder ur taken och madrasser ur sängarna. Även den kungliga rustkammaren, arkivet och biblioteket kom att ingå i bytet. På pråmar fördes bytet norrut. En del synes stannat i det svenska huvudkvarteret i Marienburg, därifrån en del föremål senare kommit till Livrustkammaren.⁴ Någon av pråmarna synes också ha sjunkit, då man ur Weichsel (Wisła) uppfiskat bl.a. en delfin av marmor från en fontän i det kungliga palatsets trädgård.² Men största delen av bytet gick till Stockholm. Där gingo de

¹ Samuel Pufendorf, *De rebus a Carolo Gustavo, Sueciæ regis, gestis commentariorum libri septem*, Nürnberg 1696, II § 24.

² Jfr. Renaud Przeddziecki, *Varsovie, Varsovie u.å.*

³ Husgeråds Cammar Rechning ifrån Anno 1655 till Primo Augustij 1660 med Huusgerådsmästaren Ander(s Andersson), Slottsarkivet.

⁴ Jfr K. E. Steneberg, *Polonica*, Stockholm MCMXLIII.

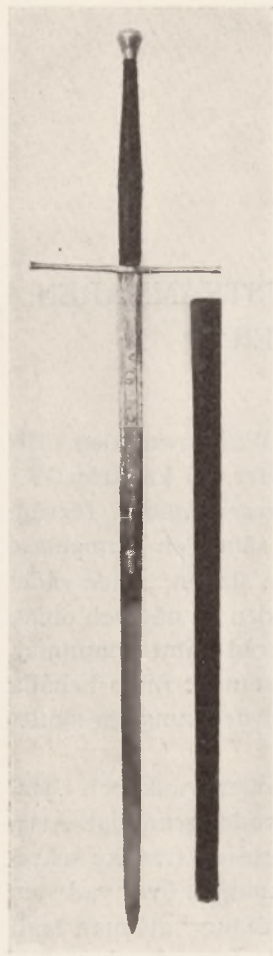

Bild 1.

militära trofeerna till Stora Rustkammaren, den kungliga rustkammarens bestånd överfördes 1671 till Livrustkammaren, där det ännu till stor del finnes bevarat.

När Warszawa den 21 juni 1656 återtog av polackerna bestämdes i kapitulationsvillkoren att alla kanoner skulle förbliva i staden, . . . att det lösöre och den egendom, som varit deras förut, skulle få medföras av de avtågande svenskarna, men att det polska byte, som tagits i staden, skulle lämnas kvar och att för var och en av de avtågande efter rang skulle bestämmas huru mycket penningar han skulle få föra med sig, . . . att handlingar och böcker ur det kungliga arkivet och biblioteket skulle återlämnas.⁵

Men då bytet redan var bortfört, återupptages frågan i Olivafreden den 3 maj 1660,⁶ som stipulerar: »Återställas skola även alla arkiv, offentliga handlingar (militära, civila och kyrkliga) och det kungliga biblioteket, som bortförts ur kungariket Polen och storfurstendömet Lithauen, i den mån de äro åtkomliga och detta före tiden för ratifikationernas utbytande eller åtminstone inom tre månader från detta utbytande».

Att villkoret uppfyllts framgår av Husgerådskammarinventariet av 1656,³ som upptar följande: »Emothstående 21 st: kistor medh Böcker äre deels till H. *Secret: Gripenhielm* (Kungl. Biblioteket) och deehls till Pähländ igen lewereredhe, der före her afskrijfwes».

Emellertid visar det sig att i Wrangelska rustkammaren på Skokloster finnes ett svärd, bild 1, som då det kunnat påvisas,⁷ att det tillhört den polske kronprinsen Wladislaw Sigismund, senare kung Wladislaw IV, med all sannolikhet måste komma från den kungliga rustkammaren i Warszawa. Då Karl Gustav Wrangel som deltog i Karl X Gustavs fälttåg i

⁵ Pufendorf a.a. III § 22.

⁶ Pufendorf a.a. Instrumentum pacis Oliuensis mom. IX.

⁷ Rudolf Cederström, Ett påvligt invigt svärd, LivRustKammaren II, 10–11, Stockholm, 1943.

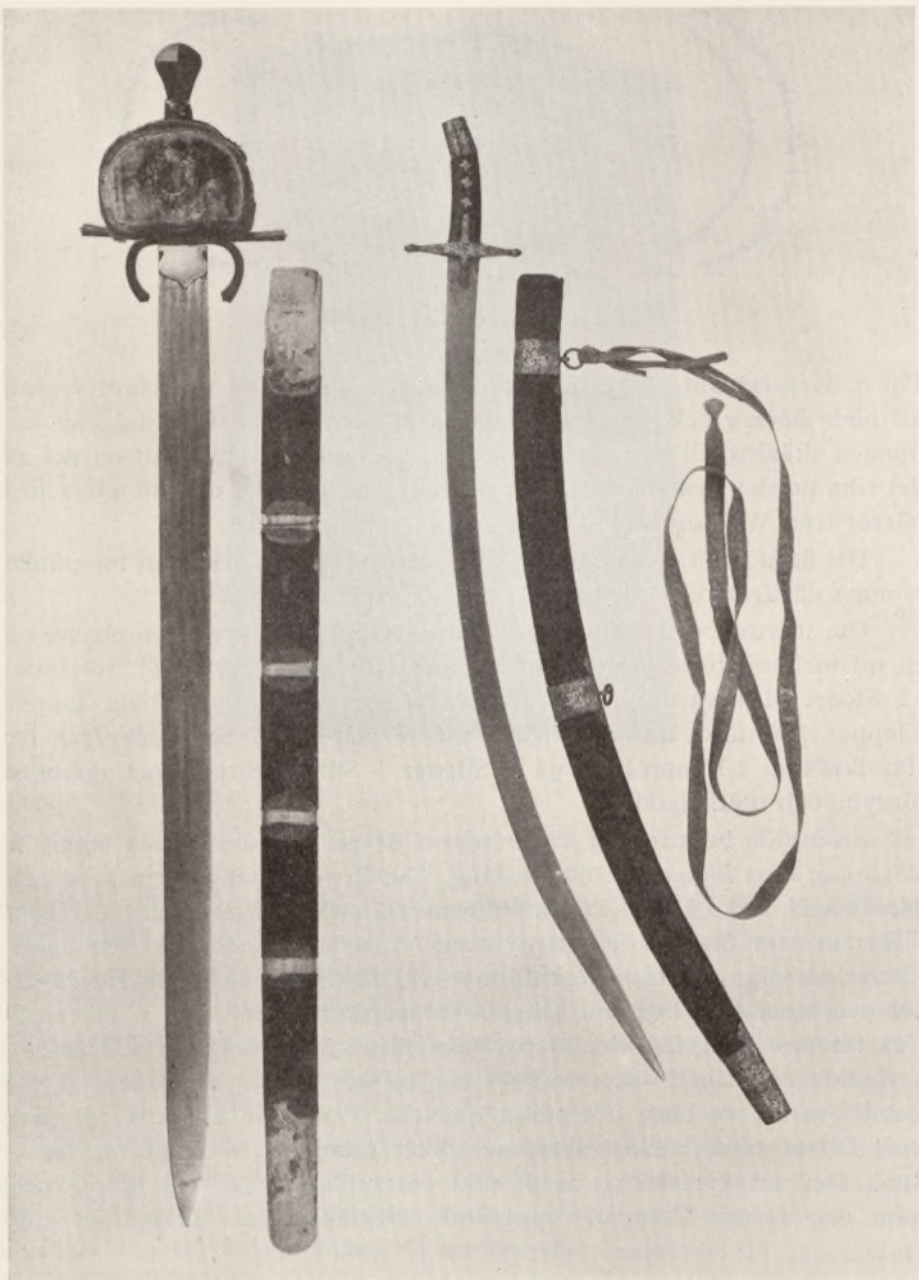

Bild 2.

Bild 3—4.

Polen, även erhållit böcker ur det kungliga biblioteket i Warszawa⁸ samt att både böcker och vapen från andra länder som blivit kaduk, av konungen skänkts till Wrangel, är det ju ingalunda uteslutet att en del av det rika polska beståndet i hans rustkammare liksom i den kungliga just härrör från Warszawabytet 1655.

Det är särskilt tvenne vapen, som man mycket starkt kan misstänka komma därifrån, ett svärd (S 64) och en sabel (S 19), bild 2.

Om *svärdet* heter det i 1710-års inventarium,⁹ som tydligen bygger på en nu förlorad förteckning från Wrangels tid (W. död 1676), följande: »1 Stoort Slagsvärd med silfwer Korss före (,) förgylt, Röda sametz Klappar framföre, med 2 Silfwer plåtar och wapn S:R: öfwer, läder Handkafle (,) 1 Knapp Back på af Silfwer, 5 Silfwer Sirader och dobbsko förgylte och utarbetade».

En nutida beskrivning av *Svärdet S 64* ger, att dess totala längd är 120,5 cm, dess *klinga* är 100 cm lång, flat, invid fästet 5,1 cm bred och där försedd med 4,5 cm höga sköldformiga förstärkningar, som antagligen tillkommit för fästande av en ny tånge. Den är försedd med fem blodränder, av vilka de yttersta gå till intet vid 23 cm, de mellersta vid 38 cm och den innersta vid 61 cm. Klingan har markerad spets och är där avsevärt tunnare. Ungefär vid 20 cm från fästet äro inhuggna märken av medeltida typ, bild 3—4, som från början varit fyllda av inhamrad gul metall, varav nu blott obetydligt återstår. *Fästet* är av järn och har varit belagt med tjockt silver, av vilket ännu några fragment kvarsitta. Det är symetriskt med rak parerstång, 21,5 cm lång, och från denna mot klingan uppgående byglar. Dess knapp är till-

⁸ Skoklosterbiblioteket, åtminstone två böcker som dock icke upptagits i Eugeniusz Barwiński m.fl., *Sprawozdanie z poszukiwań w Szweyey*, Kraków 1914.

⁹ Anno 1710 Inventerades Efterskrefne Gewähr och Saaker, . . ., ms., Skokloster.

Bild 5.

plattad, kantigt päronformig, 2,8 cm tjock. Kaveln är av trä, medeltids-
 artad lindad med snöre i varv som stiga ung. 0,8 cm under en på ena
 flatsidan hopsydd läderklädsel. Över kaveln är träd en *puta* av trä,
 ung. 10,5 cm hög, underfodrad med linne och överklädd på insidan med
 tjock, karmosinröd atlas, på utsidan med numer blågrön sammet och
 kantad med en 1,1 cm bred frans av karmosinrött silke. Mitt på synes
 spåren av en fastnitad kartusch, bild 5, som väl just innehållit det av
 1710 års inventarium nämnda vapnet och initialerna. *Baljan* är nu 99,5 cm
 lång och 6,8 cm bred, gjord av två urholkade skidor av bokträ, klädda
 med pålimmad svart chagrin, hopsydd och vänd, med sömmen på inre
 flatsidan, vars träskida urkälats för att icke sömmen skulle stå upp. Träet
 är grovt raspat för att limmet skall taga bättre. Skinnet är uppdrivet till
 höga kanter invid de nu felande beslagen. Dessa hava utgjorts av ett ung.
 13 cm långt mynningsbeslag, en ung. 17 cm lång doppsko samt fyra

Bild 6.

mellanbeslag om 4,5 cm längd, av vilka tvenne torde haft bärringar. Dessa beslag äro till anordningen östeuropeiska, polska eller ungerska.

Svärdets klinga torde böra dateras till 1400-talet. Även fästets form är av ålderdomlig typ som av daterade italienska gravstenar att döma därstädes är att hänföra till samma tid, men i Polen kanske bör sättas något senare — de polska vapnen ligga nämligen i regel något senare än Italiens, så äro t.ex. de polska lansarna (kopija, pl. kopije) ännu på 1600-talet konstruerade alldeles som de italienska från omkr. år 1500, med ihåliga skaft, kulformiga handskydd och med från spetsen fladdrande fanor.

Kartuschavtrycket i putans sammet visar däremot former som först kunna förekomma vid 1500-talets slut. Svårt är därför att avgöra om initialerna S.R. böra hänföras till Sigismund I (f. 1467, d. 1548) eller Sigismund III (f. 1566, d. 1632). Kanske svärdet successivt tillhört båda.

Den ovannämnda *sabeln*, jfr bild 2, som med kort parerstång, vinkelböjd kavel med sexkantig knapp och med vingförsedda beslag på baljan till formen är typisk för det östliga Polen eller Ukraina, bär egendomligt nog en ornamentik som är fullt västeuropeisk i sin form och uteslutande fransk i sitt utförande med tunt påhamrat guld som ytterligare modellerats med punsning. Alldeles samma franska dekorerings finnes på ett annat vapen av polsk form som bär Johan Kasimirs krönte namnchiffer, en stridsyx (czekan) i Samling Krasiński i Warszawa, jfr bilderna 8—9.

Bild 7.

Yxan beskrives sålunda:¹⁰ »*Johan Kasimirs stridsyxan*. Av stål, rikt prydd med guldinläggning och figurer föreställande på ena sidan ett tatariskt nederlag, på den andra ett fredsslut, på yxans topp det kungliga namnchiffret I.C.R. under krona, på yxhammarens sidor den krönte polska örnen. Skaftet är nytt. Yxans längd 15 cm, eggens bredd 6,2 cm.» Särskilt må påpekas följande likheter, pärlandens i vapnets kanter, inramningen av figurframställningarna med en pärland inom dubbla linjer, dessa ramars indelning med volutor, maskaronerna samt de vinlövsliknande bladen. Där finnas ingen tvekan att icke dekorationen utförts av samma hantverkare, som varit i Johan Kasimirs tjänst. Fransk dekoration på polska vapen är ovanlig,¹¹ men intet att förvåna sig över vid denna tid, då

¹⁰ Franciszek Pułaski, *Inventarz Zbrojowni Ordynacyi hr. Krasieńskich*, Warszawa 1909.

¹¹ Rudolf Cederström, *Ornementation trompeuse des armes de l'Europe orientale*, XIII:e congrès international d'histoire de l'art, actes, Stockholm 1933.

Bild 8.

Ludvig XIV börjat öka sitt inflytande i Polen och den franska prinsessa, som varit gift med de tvenne sista vasakonungarna, Marie Louise av Gonzaga-Nevers, kraftigt arbetat för landets förfranskande. Det kan även hänvisas på att de i Stockholm arbetande guldsmederna Gregoir och Johan Chique, vars namn här i Sverige oftast skrevs Schick, kommo från Kraków.¹²

Sabeln nr S 19 i Wrangelska rustkammaren är rätt märklig. Dess totala längd är 100,5 cm. Den starkt krökta *klingen* är säkerligen persisk och damaskerad, ehuru dess ursprungliga yta numera är bortskurad. Den är 3,2 cm bred vid fästet och där 0,7 cm tjock i ryggen. Under 24 cm har spetsen senare slipats tveeggad. *Fästet* är av stål, med 12 cm lång parerstång, jfr bild 6, och en sexkantig holk över kavelns vinkelböjda del. Kaveln är klädd med numer blanknött chagrin, som är hopsydd i ryggen. Den fästes vid klingan med tre nitar som ha niellerade, rosformiga silverhuvuden — på ena sidan felas ett nithuvud. *Baljan* är 88 cm lång, klädd med svart chagrin, som hopsyttts i ryggen och vänts. Den har två ringbeslag och doppsko av stål med de för Ukraina karakteristiska vinglika utskotten, jfr bild 7. *Gehänget* är brickvävt av karmosinrött silke och

¹² Gustav Upmark, *Guld och silversmeden i Sverige*, Stockholm 1925 — Rudolf Cederström, *Carl X Gustavs Jesu namns orden*, LivRustKammaren I: 1, Stockholm 1937.

Bild 9.

Bild 10.

silver, bild 10. Det är 2 cm brett och numer ung. 128 cm långt med en överspunnen träknapp fastsydd i ena ändan och ett vävt 36 cm långt knapphål, nu uppslitet, i den andra. Det är numer hopskarvat vid 60 cm från knappändan. I 1710 års inventarium,⁹ upptages sabeln såsom »1 D:o (=Polsk sabell) med förgylt Korss och utstuckit. Baljan med lijka Beslag, gehäng 1 wirckat Band med litet Silf:r Bemängt».

Säkerligen skulle man såväl på Skokloster som i Livrustkammaren kunna identifiera ännu flera rester av den kungliga rustkammaren i Warszawa blott där kunde framletas något inventarium över densamma.

En tidigare rustmästare på Skokloster brukade alltid om de som byte tagna föremålen säga, att de »räddats». Vis à vis de polska föremålen torde detta vara verkliga förhållandet. Här i Sverige ha de aktats och vårdats, medan allehanda olyckor vid olika tider svept fram över Polen. Så man får kanske vara glad att 1600-talets svenskar stodo kvar på den ovan anförda, av Pufendorff hävdade, något krassa ståndpunkten beträffande kaduk, och inte förrän senare hunnit tillägna sig Hugo Grotii mildare läror.¹³

¹³ Hugo Grotius, *De jure belli et pacis*, 1625, III: V, VI, XII och XIII, eller densammes 1604 framlagda dock först 1868 tryckta *De jure Praedae*.

SIENKIEWICZ W SZWECJI

Przegląd ruchu wydawniczego w Szwecji wykazuje wciąż nowe przedruki, bądź to książkowe bądź w odcinkach pism, utworów Henryka Sienkiewicza; statystyka bibliotek wskazuje, że dzieła polskiego pisarza nie stoją beczynnie pokryte kurzem na półkach, lecz są wciąż czytane; ba, Svenska Teatern w Sztokholmie wystawiał w swoim czasie Quo Vadis w przeróbce scenicznej z dużym powodzeniem. Na tle tych faktów rodzi się łatwo zrozumiałe zainteresowanie, jak przedstawiają się losy twórczości Sienkiewicza na terenie Szwecji w perspektywie historycznej, jak patrzono tu na polskiego pisarza, gdy utwory jego po raz pierwszy zawitały do Skandynawii, jak go oceniali znawcy literatury i kultury narodów słowiańskich, a jak ci, którzy dopiero na podstawie utworów tego dziwnego dla nich pisarza urabiali sobie opinię o tych sprawach. Jak wreszcie wygląda od strony Szwecji postać Sienkiewicza jako dostojnego laureata słynnej nagrody Nobla.¹

Studium niniejsze jest próbą przedstawienia tych zagadnień, podjętą w nadziei, że przyczyni się ona w drobnej choćby mierze do uzupełnienia ogólnego obrazu dziejów kultury polskiej w świecie.

Powieść polska epoki realizmu jest w sposób dość nieproporcjonalny reprezentowana w Szwecji. Oczekiwać by można, przystępując do tego zagadnienia, znajomości w pierwszym rzędzie Sienkiewicza, następnie Prusa, a następnie Orzeszkowej, względnie, jeśli ktoś chce, pierwszeństwa Sienkiewicza i równorzędnego postawienia na drugim planie Prusa i Orzeszkowej. Tymczasem okazuje się, że w rzeczywistości stosunek ten jest inny. Powieść Orzeszkowej, która dotarła do Szwecji równocześnie z Sienkiewiczem, zajmuje miejsce niemal równorzędne z jego twórczością,²

¹ Myślał o tym prof. Wędkiewicz, któremu jednak nie było danym zrealizować ten zamiar.

² Por. ocenę: »Na polu pracy epickiej ma Sienkiewicz według mego zdania godny talent równy sobie w podeszłej obecnie w latach Elizie Orzeszkowej» (Alfred Jensen:

natomiast Prus w ogóle nie jest reprezentowany.³ Dużą stosunkowo popularność Orzeszkowej łatwo jest wytłumaczyć, biorąc pod uwagę, iż szczególnie hasła emancypacyjne trafiły w Szwecji na grunt wyjątkowo silnie rozwiniętego ruchu kobiecego, i że zresztą w ogóle hasła głoszone przez Orzeszkową były i są bliskie ideałom społeczeństwa szwedzkiego. Jednak to ostatnie powinnyby niemal w równej mierze dotyczyć także twórczości Prusa. Zupełne pominięcie jego twórczości trudno wyjaśnić; świadczy to niewątpliwie o istnieniu w tej dziedzinie dużej dozy przypadkowości.

Przekłady szwedzkie Sienkiewicza zapoczątkowuje przeróbka *Ogniem i Mieczem* (*Med eld och svärd, bearbetning av M. H-n*, Stockholm 1887). Następnie w odcinku *Aftonbladet* (1888) ukazało się tłumaczenie Hani, a w *Stockholms Dagblad* Bartek Zwycięzca (tłum. Alf Pomian). Czwarty z kolei przekład szwedzki Sienkiewicza ukazał się w Finlandii, był to Bartek Zwycięzca w przekładzie z drugiej ręki (z niemieckiego) K. A. Tavaststjerny.⁴ Przekład ten jest o tyle ciekawy, że zaopatrzone jest w krótką przedmowę, w której tłumacz po raz pierwszy zaznajamia czytelników szwedzkich z Sienkiewiczem. Akcentując radykalną przemianę w umysłowości społeczeństwa polskiego drugiej połowy XIX wieku w stosunku do pokolenia romantyków, uważa Tavaststjerna Sienkiewicza niezależnie od znanego mu *Ogniem i mieczem* za najwybitniejszego rzecznika nowych prądów. »Jest on realistą i zużytkowuje swój realizm dla celów

Henryk Sienkiewicz, en litterär studie, Finsk Tidskrift, 1904, I, str. 3). »Niektóre z powieści Orzeszkowej, jak *Nad Niemnem*, *Cham*, *Meir Ezofowicz*, mogą śmiało mierzyć się z najlepszymi dziełami Sienkiewicza. Ale jeśli się ocenia twórczość tych pisarzy jako całość, nie waham się ani chwili z estetycznego punktu widzenia dać pierwszeństwo Sienkiewiczowi, ponieważ posiada on więcej fantazji, oryginalności i artyzmu kompozycji, w połączeniu z równiejszym, bardziej wykwintnym stylem. Właśnie jako artysta jest on większy, chociaż nie lekcewał nigdy etycznych elementów w sztuce. Przez większą śmiałość pomysłów, bardziej różnorodny materiał twórczy, uniknął on pewnej jednostajności, od której nie jest wolna szlachetna twórczość Orzeszkowej; zwłaszcza posiada on jedną cechę, której brak wydaje mi się charakterystyczny wogóle dla twórczości kobiecej: humor . . . Ale oboje ci pisarze zapisali swoje imiona w historii literatury polskiej i idąc różnymi drogami, przy pomocy odmiennych środków, przekonali świat, że duch polski jeszcze nie zginął i że nigdy nie zginie, jak długo istnieje mowa polska.» (Alfred Jensen: *Eliza Orzeszkowa, en litterär studie*, Finsk Tidskrift, 1906, VI, str. 415).

³ Poza jedną nowelą (*Nowy rok*, *Nyårsdagen*, *Dagens Nyheter*, 1914).

⁴ *Triumfatorn Bartek* (Borgå 1889). Werner Söderhjelm w zbiorze recenzji *Utklipp om böcker* (Sthlm 1918) we wstępie do recenzji *Bez Dogmatu* błędnie podaje tłumaczenie to za najwcześniejszy przekład Sienkiewicza w Skandynawii.

praktycznych: kształtowania umysłowości społeczeństwa w duchu postępu» (str. 5). Krótka charakterystyka kończy się cytatem z Legendy Żeglarskiej, mającym podkreślić pozytywistyczną ideologię polskiego pisarza.

Stopniowo zjawiają się coraz nowe przekłady; Sienkiewicz staje się popularny. Niestety przekłady te dokonywane są po większej części z drugiej ręki i nie są ani wierne ani specjalnie szczęśliwe w przeróbkach i skrótach. Prawdziwie wielkiej pracy na tym polu dokonała dopiero pisarka szwedzka Ellen Wester (E. Weer), jedna z bardzo niewielu osób tłumaczących literaturę polską z oryginału, z dużą troską o wierność i wartość literacką.⁵ Ona to dokonała przekładów większości dzieł Sienkiewicza na język szwedzki,⁶ tak jak zresztą również Orzeszkowej, Reymonta, Żeromskiego i in. Ona też zamieściła pierwsze studium o Sienkiewiczu w *Stockholms Dagblad* (16 XII 1900), nie tak wprawdzie wyczerpujące i rzeczowe jak późniejsze studia Jensena, który o wiele więcej czasu i sił poświęcił na pracę badawczą nad literaturą narodów słowiańskich w ogóle a polską w szczególności, niemniej jednak dość dobrze informujące o rozwoju i charakterze twórczości polskiego pisarza.

»Niesłychaną popularność Sienkiewicza — czytamy w tym studium — łatwo wytłumaczyć tym, że posiada on wszystkie najbardziej istotne cechy swego narodu w tej skali, w której są one jeszcze pozytywne. Posiada on całe ciepło polskiej natury, ale nie w stopniu przesadnym, który pali i niszczy; kocha barwność, potęgę i śmiałość, ale nie w stopniu krzykliwym i bezmyślnym; jego inteligencja jest być może nieco zbyt rozstrzelona, ale nie powierzchowna. Poza tym jest Sienkiewicz »interesujący« i . . . wiele jest, jak się już powiedziało, w jego utworach miłości. A wreszcie — last but not least — jego prosty, a równocześnie doskonały styl, który przywodzi na myśl przezroczystą, mieniącą się wodę. Każde uczucie i każdy obraz dociera do czytelnika niczym nie skrzywiony dzięki tej kryształowej przejrzystości stylu. Pod tym względem jest Sienkiewicz mistrzem nad mistrzami, a że jego artyzm i w tym wypadku jest oryginalny, tego najlepszym dowodem jest fakt, że nie może być naśladowany.»

W następnym studium, zamieszczonym w r. 1905 w piśmie *Idun*,⁷ rozwija nieco Ellen Wester swoje uwagi na temat twórczości Sienkiewicza, dorzucając w analizie elementów artyzmu pisarza ciekawe spostrzeżenia.

⁵ Por. ocenę jej tłumaczenia *Chłopów* w artykule St. Wędkiewicza: *Chłopi Reymonta w Szwecji* (odbitka z *Przeglądu Współczesnego* nr 41, 1925, str. 49—50).

⁶ Potop, Pan Wołodyjowski, Bez dogmatu, Krzyżacy, Na polu chwaty, Wiry, szereg nowel (por. listę przekładów na str. 32—33).

⁷ *Idun* 1905, nr 49, str. 617—619.

Za jedną z najistotniejszych cech uważa »niesłychaną receptywność na wszystko co przyjmujemy za pośrednictwem oka«. »Podobnie jak plastycy, ma on w nerwie wzroku swą duchową bazę operacyjną. Nawet gdy pisze analizującą powieść współczesną jak Bez dogmatu, głównie przez obrazowość święci tu swoje triumfy. Płoszowski śledzi okiem niejako swą własną duszę i najmniejszy jej odruch nie uchodzi jego uwagi. Gdy zaś oddaje się abstrakcyjnym rozważaniom, nie jest bynajmniej tak dalece inteligentny, jak to się jemu samemu i Sienkiewiczowi wydaje«. W związku z powyższym nawet szablonowość fabuły nie razi w jego utworach, zawsze pełnych prawdziwego życia.

Najbardziej wyczerpującym studium o Sienkiewiczzu jest studium Alfreda Jensena.⁸ Ze wszystkich Szwedów Jensen jest chyba najlepiej obeznany z literaturą polską i w ogóle z literaturą narodów słowiańskich. Jest on właściwie jedynym jak dotąd przedstawicielem slawistyki literackiej w Szwecji. Trudno jest wprost ocenić rozległą jego pracę na tym polu, zarówno jako badacza jak i tłumacza, szczególnie w dziedzinie poezji, która bez niego pozostałaby niemal nieznaną w Szwecji.⁹ Na tym tle studium jego o Sienkiewiczzu nabiera podwójnej wartości.

»Wśród literatur słowiańskich nie ma z całą pewnością żadnej, któraby, mając tak stare tradycje, rozwijała się równie konsekwentnie i w swoim rodzaju harmonijnie jak polska. Pomimo politycznej niesamodzielnosci literatura ta w ostatnich dziesiątkach lat znów przeżywa okres rozkwitu, nie ustępujący w sile poetyckiej okresowi romantyzmu w pierwszej połowie XIX wieku«. — Tymi słowami rozpoczyna Jensen swe studium o Sienkiewiczzu, w dalszym zaś ciągu dba o to, aby twórczości Sienkiewiczza nie traktować w oderwaniu, lecz uwypuklić ją przez odmalowanie tła historycznego i społecznego i uwagi porównawcze, co posiada ogromną wartość ze względu na niezbyt wielką znajomość historii i kultury polskiej w Szwecji. Nie zawiera studium Jensena jakichś szczególnie oryginalnych sądów, ale kreśląc ogólny obraz stara się o konfrontację sądów obcych i poddanie ich własnemu oświetleniu nie poprzestając na kompilacji.

Po dosyć dokładnym omówieniu pierwszego okresu twórczości Sienkiewiczza i krótkim lecz wystarczającym wyjaśnieniu przejścia do powieści historycznej tak oto mówi Jensen o trylogii: »Temat, wybrany przez Sienkiewiczza ze skarbca historii, był niewątpliwie szczęśliwym pomysłem:

⁸ *Henryk Sienkiewicz, en litterär studie* (Finsk Tidskrift, 1904, I, str. 3—32, por. str. 16, przyp.).

⁹ Por. moją pracę: Kilka uwag o polonistyce w Szwecji (Svio-Polonica I, str. 61 nn.).

okres czasu, gdy Polska po panowaniu Zygmunta Wazy pozornie jeszcze stała u szczytu potęgi i blasku, ale już ciężkie chmury groziły jej ze wschodu, zachodu i południa, a anarchia wewnętrzna obnażała anachronistyczne słabości w organizmie państwowym. Przez związek kozackiej republiki z Moskwą straciła Polska swą pozycję na straży granic od wschodu (Ogniem i mieczem), zwycięski i szybki pochód Karola X na Warszawę i Kraków przyspieszył rozkład wewnętrzny (Potop), od Dunaju i Dniestru wdzierali się Turcy (Pan Wołodyjowski) . . . Siła państwa była jeszcze znaczna, jazda polska uchodziła nadal za niemal niezwyciężoną, ale — czytamy sarkastyczną uwagę autora — nieszczęściem było, że nieprzyjaciel nie zawsze zjawiał się we właściwej chwili.»

»Ale pomimo iż Polska była szarpana tak okrutnie przez trzy wojny w połowie XVII stulecia, los jej nie był jeszcze przypieczętowany. Europa zapomniała, że głęboko w narodzie polskim tkwiły uczucia, których wyrazem był kult Matki Boskiej na Jasnej Górze. Było to połączenie katolickiego uwielbienia i patriotycznej świadomości roli szerzyciela kultury zachodniej na wschodzie. I dlatego mogło się jeszcze zdarzyć, że danym było Piastowi (Janowi Sobieskiemu) uratować pod murami Wiednia cywilizację chrześcijańską przed ostatnią wielką inwazją ze strony Turków. To jest myśl przewodnia wielkiej trylogii, którą otwiera cykl walk z dyktatorem kozackim Chmielnickim a zamyka druga bitwa pod Chocimem. Są to trzy epepeje wojenne połączone w jedną całość: walka z Kozakami nad Dnieprem, ze Szwedami nad Wisłą i z Turkami nad Dniestrem. Długi łańcuch obrazów wojennych kulminuje w opisach trzech wielkich oblężeń: Zbaraża w Ogniem i mieczem, Częstochowy w Potopie i Kamieńca w Panu Wołodyjowskim. Epizody te posiadają wszystkie istotne cechy epepei: szerokie ramy, element zbiorowości, anarchistyczną walkę żywiołowych ambicji jak za czasów Troi, wreszcie zaś otwiera dzieło w swym triumfalnym epilogu perspektywę jasnej przyszłości, podobnie jak Pan Tadeusz.»

»Porównywano trylogię z powieściami Waltera Scotta, którego epicką rozpiętość i sztukę odtwarzania szczegółów równoważy u Sienkiewicza większa siła dramatyczna, głębszy liryzm i bogatsza fantazja. Natomiast gdy się zestawia trylogię z Trzema Muszkieterami Dumasa, to jest to chyba tylko pewne zewnętrzne podobieństwo pomysłów francuskiego pisarza, które mogły wyrzucić pewien wpływ na pisarza słowiańskiego. Sienkiewicz stoi wyżej już przez sam wybór tematu; ponadto przeprowadził on bardziej źródłowe studia historyczne i posiadał kunszt oddania w nowoczesnej formie języka dawnych czasów z całą wiernością i zarazem indywidualizacją. Jego styl pozostaje nieprześcignionym wzorem w prozie polskiej.»

Analizując dalej poszczególne części trylogii cytuje Jensen za krytyką polską, którą zna dobrze i referuje dość szczegółowo (jak również krytykę rosyjską), zarzuty dotyczące pewnej szablonowości kompozycji, powracanie tych samych motywów, co »musi nurzyć nieco, zarówno pisarza jak i czytelnika».¹⁰ Nie pomija też kwestii zbytnej symplifikacji ideologicznej, która sprawia, że »Trylogia jest wspaniałym romansem historycznym, ale nie daje właściwego obrazu czasów w sensie kulturalno-społecznym. Nie poznajemy tu istotnego podłoża walki między Polską a »barbarzyńcami»; poznajemy szlachtę i Kozaków, ale reszta narodu pozostaje jakąś zwartą masą, bez jednego mieszczanina, chłopca lub Żyda. Jakże przewyższa trylogię pod tym względem Wojna i pokój Tołstoja, lub jego Wspomnienia z Sewastopola. Nawet tak entuzjastyczny wielbiciel Sienkiewicza jak prof. Brückner w Berlinie nie może zaprzeczyć tej jednostronności i żałuje szczególnie braku momentów religijno-politycznych (np. kwestia przechodzenia protestantów na stronę króla szwedzkiego)».

Interesująca, aczkolwiek dość powierzchowna i mało istotna jest próba Jensena doszukania się u Sienkiewicza reminiscencji z Pana Tadeusza, »przez krytykę polską — jak powiada — prawie niezauważonych». »Motyw osobliwych zjawisk natury w 1647 r. we wstępie do trylogii przypomina opis zimy r. 1811 (Jensen n. b. wie, iż motyw ten pochodzi ze źródeł współczesnych, np. z Twardowskiego), Podbięta przypomina Rębajłę ze swym straszynem »scyzorykiem», a ewolucja Kmicica — Jacka Soplicę. W ten sam sposób opisy puszczy i polowania stanowią być może bezwiedną kopię niektórych fragmentów czwartej pieśni Pana Tadeusza.»

Bardzo wysoko ceni Jensen Bez dogmatu, stwierdzając wprost, że wyznacza tej powieści naczelną rolę w twórczości Sienkiewicza. »Jest to na wskroś współczesny obraz epoki i duszy, posiadający w pierwszym rzędzie podkład polsko-słowiański, ale nabierający uniwersalnego znaczenia przez ogólnoludzkie cechy w kreśleniu charakterów. Spowiadający się sam przed sobą Płoszowski, będący udoskonalonym i pogłębionym wydaniem studenta z młodzieńczej powieści Na marne i doktora Józłowicza z czteroaktówki Na jedną kartę, jest Polakiem *fin-de-siècle'u*; jest bogaty, dobrze wychowany, utalentowany i o dobrym sercu, ale obok tego jest on przez nowoczesną

¹⁰ W pracy p. t. *Svenska bilder i polska vittreten* (Sthlm 1904) Alfred Jensen, oceniając pozytywnie artyzm Potopu wypowiada krytyczne uwagi na temat zastosowania zbytnej dozy szablonu romansowego do wypadków tak znanych jak obrona Częstochowy. Co doskonale nadawało się do mniej znanego oblężenia Zbaraża, to tutaj wydaje się momentem zawadzającym. W pomyśle uratowania Częstochowy przez wysadzenie kolubryny widzi Jensen moment niedopisania Sienkiewiczowi jego »taktu historycznego». Ciekawa może być opinia Jensena, jakoby w Gigantomachii Kordeckiego można znaleźć o wiele więcej siły epickiej i plastyki, niż u Sienkiewicza.

kulturę zepsutym neurastenikiem, nowym Hamletem, który poddaje się bezowocnym udrekom, zwątpieniom i bezpłodnej samokrytyce; jest to inteligentna, ale wybujała natura artystyczna, zbyt oddająca się filizofowaniu by móc działać i stająca się przekleństwem dla samej siebie i swego otoczenia, dlatego że brak jej dogmatu, to znaczy religijnej i etycznej stałości zasad, przekonania i świadomości celu i działania w życiu».

»Ten typ nie jest oczywiście nowy w literaturze, zwłaszcza słowiańskiej, gdzie *Pimproductivité slave* od czasów Oniegina Puszkina i Pieczorina Lermontowa święciła poetyckie triumfy. Obłomow Gonczarowa i smętni, ospali bohaterzy Turgeniewa (Bazarow, Rudin, Litwinow i wielu innych) byli także owymi »geniuszami bez teki«, jak Sienkiewicz wyraża się o Płoszowskim. Ale istotną nowością u Sienkiewicza jest oryginalne zestawienie różnicy światopoglądów dwu płci: »dusza kobiety dogmatyczna, mężczyzny — skomplikowany sfinx«. Obraz Anieli może według mnie śmiało wytrzymać porównanie z mistrzowskimi postaciami kobiecymi Turgeniewa».

»Do tego ogólnego obrazu dołącza się u Sienkiewicza wyrafinowana ironia, która igra zarówno z innymi jak i ze swoim własnym »ja«. Obrazki psychologiczne powieści, godne cyzelowanego stylu Maupassanta, są nie tylko elementem całości, ale pozostawiają jeszcze miejsce na cały szereg uduchowionych refleksji i aforyzmów, które może nie zawsze stoją w ścisłym związku z samym tematem, ale które są tym bardziej pociągającym urozmaiceniem dla czytelnika. I w tej lekkiej formie ma autor okazję do powiedzenia swoim nieco wrażliwym na krytykę rodakom wielu gorzkich prawd. Tak np. usprawiedliwia ironicznie lekkomyślną niesumienność Polaków w sprawach pieniężnych przez stwierdzenie, że przecież są oni rolnikami i w związku z tym muszą być zawodni, skoro i sama ziemia jest zawodna. Związek społeczny między posiadającą ziemię szlachtą i pańszczyźnianymi dawniej chłopami nie istniał jak wiadomo w Polsce zupełnie i dopiero pod koniec XIX stulecia robi bystry Płoszowski znamienne odkrycie, że stan trzeci z mocniejszymi nerwami mieszczanina i twardszymi muskułami rolnika zaczyna powoli powstawać z synów ubogiej szlachty.¹¹ Prof. Tarnowski, mocniejszy w historyczno-literackiej ocenie niż w analizie psychologicznej, usiłuje wprawdzie z patriotycznym oburzeniem odepchnąć samą możliwość istnienia kiedykolwiek polskiego Płoszowskiego; w rzeczywistości jednak jest to istotnie typ dość polski, bo właśnie w pozbawionym ziemi ojczystej politycznym środowisku polskim mogły rozwinąć się takie okazy kultury kosmopolitycznej. Inna

¹¹ Dla krytyka szwedzkiego ta strona utworu stanowiła szczególnie wdzięczny temat.

rzecz, że owo zmęczenie, niepokój i choroba zwątpienia, gnębiące Płoszowskiego, nie są specjalnie polskim rysem, lecz ogólnoeuropejskim, i to właśnie nadaje powieści znaczenie uniwersalne.»

»Bez dogmatu wykazuje pewną analogię z późniejszą powieścią *Quo vadis*, gdyż w obu tematem jest okres dekadencji, i jeśli dziewczyna rzymska Ligia jest jedynie bladą kopią pełnej prawdy wewnętrznej postaci Anielki, to z drugiej strony Płoszowski jest w swoim rodzaju zepsutym Petroniuszem, owym sceptycznym wielbicielem piękna, skazanym na śmierć samobójczą w nieszczęśliwym przełomowym okresie.»¹²

Wszelka tendencja nacjonalistyczna zawsze budziła i budzi sprzeciw w Szwecji, gdzie miarą wartości ideologicznej dzieła literackiego są ideały ogólnoludzkiego humanitaryzmu. W związku z tym takie dzieła jak *Krzyżacy* czy *Wiatr od morza* muszą tu wywoływać zastrzeżenia. »Jedynym istotnym zastrzeżeniem, jakie chciałbym uczynić — pisze Jensen na temat *Krzyżaków* — jest to, że Sienkiewicz w swej narodowej dumie maluje swych rodaków zbyt jasnymi barwami, a rycerzy niemieckich zbyt ciemnymi, i że celowo pomniejsza on kulturalne znaczenie Zakonu dla Europy wschodniej, zanim jeszcze Polska była w stanie zająć jego historyczne miejsce. Dzieło posiada tendencję antyniemiecką, która także jest podkreślona przez ostatnie słowa powieści. Takimi frazesami łatwo jest zdobyć poklask, ale nie podnoszą one wielkości pisarza, i właśnie w związku z nimi musi przychodzić na myśl, że zalew niemiecki został zahamowany, lecz nie powstrzymany na zawsze, i że Polska sama padła pod stopami germanizmu. Samymi kazaniami o narodowej nienawiści nie buduje się przyszłości państwowej».

¹² Werner Söderhjelm, który jak stwierdza nie jest wielkim wielbicielem Sienkiewicza, w recenzji *Bez dogmatu* w r. 1902 (por. *Utklipp om böcker*, Sthlm 1918, str. 494—501) zmuszony jest jednak przyznać, że niezależnie od dużego jego zdaniem braku oryginalności »umie Sienkiewicz napełniać stare butelki winem, które działają jak coś zupełnie nowego i silnego». »Musi się przyznać, że bohater tej książki w przeważnej części swych rozważań jest w gruncie rzeczy mało interesujący, jak również iż znaczna część jego refleksji równie mało wznosi się ponad poziom pewnej banalności, jak mało jego uczucia z początku pozwalają przypuszczać, jaką siłę i świeżość posiada jeszcze jego życie duchowe. Ale raz po raz uderzają czytelnika prawdziwe błyskawice wspaniałej obserwacji i, jak to już wcześniej wspomniano, trudno byłoby w innym utworze współczesnym znaleźć oddziaływanie nerwowego życia hiperkulturalnego na życie duchowe równie prawdziwie widziane i odtworzone. Można by cytować całe mnóstwo oryginalnych refleksji, które w swej prostocie trafiają w samo sedno rzeczy i które razem wzięte wykazują rzadką zdolność analizy psychologicznej i wnoszą się ponad pewną przeciętność powieściową, panującą skądinąd w książce, jak szereg latarni morskich, które przyciągają wzrok tak, iż nie dostrzega on jednorodności ciemnych fal pod nimi.»

Aczkolwiek studium Jensena nie jest wolne w swych poszczególnych sądach od pewnych usterek i niejasności, to jednak całość, a zwłaszcza synteza, odpowiada w zupełności wymaganiom jasnego i obiektywnego obrazu twórczości obcego pisarza.

»Sienkiewicz nie należy do torujących nowe drogi, prawdziwie oryginalnych pisarzy, którzy tworzą »nowe wartości«, stanowiące wielki wkład w literaturę świata; nie wniknął on głębiej (z wyjątkiem nowel młodzieńczych i —negatywnie — Bez dogmatu) we współczesne życie społeczne, ani też nie stał się przez swe dzieło artystyczne siewcą nowych idei, przynoszących owoce ludzkości. Z całej jego bogatej twórczości jedynie Bez dogmatu, a w drugim rzędzie Quo vadis oraz ewentualnie Rodzina Połanieckich i Krzyżacy, wydają się należeć do kategorii tych dzieł, które mogą się oprzeć czasowi. Ale o ile nie był Sienkiewicz pionierem nowych myśli i ideałów, o tyle potrafił z niezwykłym mistrzostwem wykorzystać znane już tematy i przyoblec ich piękno w nowe kształty. Względny brak u niego głębszej oryginalności jest bogato wynagrodzony bardzo wszechstronną pojemnością artystyczną, która oscyluje między amerykańskim humorem Marka Twaina a surowością obyczajową Tołstoja. Jeśli nie otwierał on proroczym spojrzeniem nowych horyzontów dla poszukującego prawdy ducha ludzkiego, ofiarował przynajmniej swym współczesnym wiele prawdziwej radości i zachwyty, nadając zamierzonym czasom poetyckie kształty. Był on przede wszystkim artystą nawet tam, gdzie chwiał się i błądził, i pojmował swoje literackie zadania w tym samym idealnym znaczeniu, z jakim bóg Kriszna w jego pięknej indyjskiej legendzie Bądź błogostawiona mówi do zrodzonej z kwiatu lotosu kobiety o głębokim, burzliwym i ciemnym sercu kochającego poety:

»Jeśli w sercu jego leżą samotne śniegi, bądź ciepłym tchnieniem wiosny, które je stopi, jeśli jest głębia wodna, bądź perłą w tej głębi, jeśli jest pustka stepu, posiej w niej kwiaty szczęścia, jeśli są ciemne pieczary Ellory, bądź w tych ciemnościach słońca promieniem».

Jensen wogóle posiada zdolność syntetycznej oceny. Jego zbiór szkiców *Slavisk kultur och litteratur under nittonde århundradet* (Sthlm 1920) stanowi niezastąpione wprost kompendium zwięzłych rzeczowych wiadomości o kulturze narodów słowiańskich. W ramach studium o kulturze polskiej zamieszcza tu Jensen krótką charakterystykę twórczości Sienkiewicza i jego znaczenia w ogólnym rozwoju kulturalnym w wieku XIX. Na trzech niespełna stronach (str. 77—79) znajdujemy tu obraz, dający istotne pojęcie o rozwoju twórczości pisarza; podane są najważniejsze elementy ideowe i artystyczne, a zarazem znajduje autor miejsce na niezmiernie ważne dla czytelnika szwedzkiego zestawienie poszczególnych

utworów z ogólnie znanymi dziełami literatury powszechnej.¹³ Ogólnie biorąc, charakterystyka ta w ramach publikacji, mającej być orientacją w literaturze krajów słowiańskich, spełnia znakomicie swoje zadanie. Każde z kilkunastu zdań posiada encyklopedyczną zwięzłość i rzeczowość, a już zwłaszcza »synteza tej syntezy« przynosi autorowi pod tym względem chlubę.¹⁴

Nawiasem należy dodać, że również i ogólne historyczne sformułowania Jensena dotyczące Polski uderzają umiejętnością oceny zwięzłej i słusznej. Pragnę zacytować jedno: »Dzieje Polski są pouczające, gdyż pokazują, jaki los spotyka naród, który osłabia się sam przez wewnętrzną niezgodę i niesprawiedliwość społeczną. Ale są one zarazem pocieszające, gdyż pokazują, że przez zewnętrzny gwałt i przemoc naród nie może zostać zniszczony, jeśli żyć pragnie« (ibid. str. 58).

O ile charakterystyki Ellen Wester, a zwłaszcza Jensena, wskazują na znajomość nie tylko dzieł Sienkiewicza, ale także dziejów kultury i stosunków społecznych w Polsce i idą naogół po linii obiektywnych ocen naszej literatury o Sienkiewiczu, o tyle zupełnie inny charakter posiada studium Hellen Lindgren w piśmie *Ord och Bild* (1902, str. 447—455). Autorka ocenia Sienkiewicza właśnie tak jak zapewne współcześnie wielu czytelników w Skandynawii oceniało tego pisarza, który był dla nich przede wszystkim pisarzem *słowiańskim*, pisarzem który zupełnie odmienną, często egzotyczną wprost dla nich rzeczywistość kształtował w obraz przy pomocy równie odmiennego dla nich aparatu intelektu i wyobraźni.

¹³ Jedynie wzmianka o Rodzinie Połanieckich budzi pewne zastrzeżenia: »Swoją pozytywny program społeczny przedstawił Sienkiewicz w powieści *Rodzina Połanieckich*, gdzie bohaterem jest energiczny *rolnik* (podkreślenie moje), który urzeczywistnia fantazje bezwolnego Płoszowskiego o polepszeniu społeczeństwa przez zmieszanie uprzywilejowanej szlachty z zamożną i pracowitą klasą średnią. Powieść jest pochwałą życia rodzinnego i pożytecznej pracy, zaszczepia miłość do ziemi rodzinnej i przestrzega przed niwelującym kosmopolityzmem.« Krytykowi szwedzkiemu trudno było naturalnie wniknąć głębiej w splot zagadnień ideologicznych, o które powieść zahacza.

¹⁴ Prócz omówionych studiów należy jeszcze wymienić artykuł Jensena o Sienkiewiczu w *Folkbiblioteksbladet* (1906, I, str. 8—11), gdzie autor uzasadnia wartość dzieł tego autora dla bibliotek ludowych. »Mało utworów posiada tę zdolność docierania do najszerszych sfer dzięki swej bogatej, zdrowej i interesującej zawsze treści stając się lekturą ludową w najlepszym znaczeniu. O nim samym, subtelnym o gorącym sercu człowieku, czczonym przez swój naród jak żaden inny pisarz po Mickiewiczu, mógłby świadczyć najlepiej ów prosty lecz piękny napis, wyrity na grobie brata jego dziada w Warszawie: Tu leży człowiek, któremu nic ludzkiego nie było obce.«

Zaczynając od analizy Quo vadis stwierdza autorka, że »dla nas« (a więc dla czytelników i krytyki szwedzkiej) »za dużo tu jest historyzmu a za mało zmysłu współczesności«. Stwierdzenie to jest bardzo charakterystyczne jako wyraz ówczesnych procesów gospodarczych i kulturalnych, formujących światopogląd przeciętnego Szweda na przłomie XIX i XX wieku. Szwecja przeobrażała się w gwałtownym niemal tempie w nowoczesne społeczeństwo przemysłowe; współcześni pisarze dają nieraz wprost bolesny wyraz temu procesowi, niwelującemu odwieczne tradycje historyczno-kulturalne poszczególnych prowincji Szwecji i stwarzającemu nowy typ myślenia i zainteresowań, gdzie właśnie historia i tradycja schodziły na drugi plan w stosunku do kultury materialnej i praktycznych starań o jutro. Proces ten był to zwego rodzaju przewrót, zarówno społeczny (problem: wieś — miasto; rolnictwo — przemysł), jak i kulturalny. Po osiągnięciu zenitu tego procesu w czasie wojny światowej poczucie i potrzeba pewnej równowagi czynników kultury coraz bardziej przychodzi do głosu i ostrość zjawiska powoli się zatracą. Ilustracją do poruszonego zagadnienia może być m. in. rzut oka na historiografię szwedzką, która mając piękne tradycje z czasów dawnych, w końcu XIX wieku schodzi do rzędu nauk martwych, nie budzących szerszego zainteresowania, uprawianych tylko przez jednostki, często zresztą bardzo wybitne; dopiero ostatnio zainteresowania społeczeństwa w tym kierunku i będące wyrazem tego powieściopisarstwo historyczne rozkwitają na nowo.

»Słowo katolicki i słowo słowiański ciśnie się stale na wargi« — stwierdza Hellen Lindgren, omawiając nowelę Pójdźmy za Nim. I przede wszystkim owa słowiańskość i odmienność będzie stale najbardziej uderzającym ją czynnikiem w twórczości polskiego pisarza. Zmysł fantazji, dziecięcej wiary i ufności, połączonej z pewnym fatalizmem, impulsywność, ambicja, brak wytrwałości — oto co frapuje głównie autorkę w historii narodu polskiego ujętej w obraz artystyczny w trylogii Sienkiewicza, będącej dla niej jakby dokumentem tej obcej dla niej rzeczywistości. »Właśnie ta słowiańskość czyni Sienkiewicza tak interesującym i nowym pisarzem dla nas, ludzi zachodu — konkluduje Hellen Lindgren, nie bez pewnej naiwności rozwijając tę myśl w dalszych rozważaniach. — Jego powieści są wypełnione jakimś zapachem dzikich kwiatów, czegoś, co się odczuwa jak powiew od stepów, czegoś, co porywa nas jak tony tęsknych tańców ludowych, których rytmicznych poruszeń nigdy przedtem nie widzieliśmy. Ich takt, ich ruch dają nam nowe wrażenia, ich tęsknota za światłem, powietrzem i wolnością porywa nas jak obca dla nas tęsknota ptaka ze związanymi skrzydłami; jego nieskończenie delikatna, płacząca skarga wywołuje łzy, a jego dzikość przypomina nam jakby

gwałtowne przeskoki w tańcach węgierskich od uroczystej powagi do barbarzyńskiej gwałtowności».

Jak widać z tego cytatu, operuje Hellen Lindgren głównie metodą impresji w swej ocenie Sienkiewicza, ale właśnie dlatego studium jej jest szczególnie interesujące. Tego rodzaju impresji, tylko zapewne mniej górnolotnie wyrażanych, było w Szwecji z pewnością więcej.

Dla ilustracji chcę jeszcze zacytować urywek z analizy Potopu (str. 443—4):

»Słowianin potrafi poświęcić się w znacznie wyższym stopniu, niż my, ludzie zachodu, pod warunkiem, że ideał jego porwie jego fantazję. Ideał ten musi być piękny i dlatego łatwo prowadzi go ów kult piękności do samoubóstwienia.¹⁵ Nie umie on podporządkować się twardej konieczności, gdy jest ona brzydka i prozaiczna, albo poświęcić się dla sprawy ogółu, gdy jest nią nudna, pozbawiona uroku, lub zgoła codzienna sprawa publiczna. Nigdy lepiej nie można było zrozumieć, jak istotne i głęboko sięgające znaczenie posiadać może dla dziejów Polski ta buntowniczość przeciwko abstrakcyjnemu systemowi, dyscyplinie i machinalnemu posłuszeństwu, niż przy lekturze Sienkiewicza. Przyczyny, dla których to państwo chwieje się i upada, są ilustracją do przysłowia o tym, że mały kamyk często wielki wóz wywróci, że drobne przyczyny wywołują często poważne skutki. Najstraszniejsze w losach Polski jest, że jej dramat ma w sobie tyle z farsy i rozstrzyga się często w naiwnych sporach ludzi, którzy grzeszą raczej dziecinną nieodpowiedzialnością niż złą intencją. Wydaje się, że przy odrobinie zdrowego rozsądku wszystko mogłoby pójść właściwą drogą, ale osiągnięcie tej odrobiny zdrowego rozsądku jest niemożliwe. Nigdy niebezpieczeństwo postępowania jak kapryśne niezdiscyplinowane dziecko natury nie mogło być bardziej poglądowo wykazane, jak w historii tej republiki i tej kapryśnej szlachty. Szlachcie tej nie brak nic, co mogą dać wykształcenie, dobre obyczaje, uprzejmość i rycerskość, ale dla łada impulsu, wybuchu zawiści, zapominają oni o wszystkim, zachowują się jak głupcy i szaleńcy. Z zadziwiającą znajomością psychologii przedstawia autor, jak w chwili takiego paroksyzmu nic nie jest dla nich święte. Ich bóstwo, ich wrażliwe poczucie honoru zostało dotknięte. Jak nieopanowane dzieci zachowują się ci wielcy panowie w trudach wojennych, uważając że jest rzeczą parobków słuchać komendy. Dzielni w pojedynkach i bójkach, chcą uciekać z obozu i przechodzą na stronę Szwedów. Hałasują na sejmach jak buntownicza gromada sztubaków; w chwili, gdy kraj jest w niebezpieczeństwie,

¹⁵ Logika tego zdania jest niejasna również w oryginale, *Vackert måste hans ideal vara och därför förledes han lätt av sin skönhetskult till självishetsdyrkan.*

nie podobna ich zmusić do stawienia się na czas. Z powodu braku punktualności przegrywają bitwy, a gdy trzeba założyć obóz, nie można tego zrobić, bo każdy szlachcic zabrał ze sobą cały dwór . . . Drobnostki i głupstwa grają tu często ważną rolę; przyzwyczajeni do powodzenia i samowoli nie potrafią poświęcić nawyku, zachcianki, upodobania. Tracą z oczu rzeczy wielkie dla małych, tracą kraj jak szpilkę, niemal nie zauważywszy tego . . .

Tak mniej więcej powtarza Sienkiewicz swemu narodowi gorzką lekcję historii, historii nieszczęśliwej Polski, którą można porównać z ironią opowieści o koszuli Penelopy, gdzie wszystko, co zostało utkane jednego dnia, zerwane zostaje następnego przez zdanie się na los przypadku, lub przez zawiść i samowolny indywidualizm.»

Po studium Jensena z r. 1904 najbardziej rzeczowym studium o Sienkiewiczu jest oficjalny referat Szwedzkiej Akademii w związku z przyznaniem nagrody literackiej Nobla, opracowany i wygłoszony na uroczystości 10 grudnia 1905 r. przez sekretarza Akademii C. D. af Wirsena.¹⁶ Przyznanie Sienkiewiczowi nagrody Nobla jest wogóle doniosłym wydarzeniem w dziejach naszej literatury za granicą, a znaczenie tego wydarzenia wzrasta jeszcze bardziej, gdy się weźmie pod uwagę czas, t. j. rok 1905, gdy było to dopiero piąte z rzędu¹⁷ odznaczenie tą wysoką miarą nagrodą; spotykało ono pisarza, za którym nie stało w danej chwili jego państwo,¹⁸ przyznane zostało »polskiemu pisarzowi niezależnie od wszelkich politycznych i narodowych sporów i względów».¹⁹ Wartość twórczości Sienkiewicza musiała być oceniona wysoko, i to zarówno wartość artystyczna jak i ideologiczna, w myśl intencji testamentu fundatora nagrody, Alfreda Nobla, że nagroda ma być przyznawana autorowi »najwybitniejszego dzieła na polu literatury nacechowanego idealizmem.»²⁰

Oczywiście odznaczenie Sienkiewicza nie obyło się bez walki; polski pisarz zdobywał najwyższą nagrodę literacką, gdy jeszcze nie tylko żaden pisarz słowiański,²¹ ale i żaden pisarz szwedzki nagrody tej nie otrzymał.

¹⁶ Ogłoszony w języku szwedzkim i francuskim w wydawnictwie *Les prix Nobel* (1905, str. 38—57).

¹⁷ Poprzednio odznaczeni: Sully-Prudhomme (1901), Theodor Mommsen (1902), Björnstjerne Björnson (1903), Frédéric Mistral i José Echegaray (1904).

¹⁸ Gdyby Sienkiewicz nie przybył osobiście, wówczas musiałby reprezentować twórczość polską i odebrać nagrodę z rąk królewskich — poseł rosyjski.

¹⁹ Por. sprawozdanie z posiedzenia Akademii (*Svenska Akademiens Handlingar*, 1905).

²⁰ » . . . den som inom litteraturen har producerat det utmärktaste i idealisk riktning.»

²¹ Dopiero w r. 1933 uzyskał nagrodę Rosjanin Iwan Bunin, gdy literatura polska

Należy stwierdzić, że sława Sienkiewicza w świecie była już ustalona i odznaczenie nagrodą Nobla tylko w pewnej mierze przyczyniło się do jej wzmożenia.²² Z notorycznej popularności polskiego pisarza zrobiono nawet w polemice prasy codziennej, jaka zwykle rozpętuje się dokoła nagrody Nobla,²³ zarzut, który jednak właśnie musi być traktowany z perspektywy polemiki dziennikarskiej, mającej czasem odmienne cele i kryteria niż fachowa krytyka literacka. Interesujące może być przypomnienie paru głosów prasy szwedzkiej z grudnia roku 1905, reprezentujących często wręcz przeciwnie poglądy:

»Szwedzka Akademia także i tym razem wydaje się wymagania swoje w przyznaniu nagrody literackiej stawić na nieco niższej płaszczyźnie — pisze Svenska Dagbladet (9 XII 1905). — Jeśli nagrodę otrzyma popularny Polak, Henryk Sienkiewicz, nie można zaprzeczyć, że wybór Akademii mógłby być gorszy, ale jako najwyższy wkład do kultury współczesnej twórczość tego pisarza nie może być traktowana.« Cytując to zdanie należy wziąć pod uwagę fakt, że Svenska Dagbladet prowadziła kampanię o odznaczeniu autora szwedzkiego, wysuwając kandydaturę takich pisarzy jak Verner v. Heidenstam i Selma Lagerlöf.²⁴

W notatce biograficznej w numerze tegoż pisma z 10 grudnia 1905 wraca znów sprawa »popularności« Sienkiewicza, co do której zdaniem autora notatki »powątpiewają niektórzy, czy stoi ona w proporcji do jego arcyzmu.« Wręcz odmienne stanowisko zajmuje Aftonbladet (9 grudnia 1905), który podkreśla doniosłość wejścia do galerii laureatów Nobla pierwszego pisarza słowiańskiego i ocenia twórczość Sienkiewicza miarą bardzo wysoką. »Można czytać dzieła wielu pisarzy zasługujących na uznanie — jest takich wielu w każdej literaturze — ale kiedy się od nich przejdzie do Dickensa, Balzaca, Turgeniewa lub Sienkiewicza, znajduje się czytelnik odrazu w innej płaszczyźnie i dopiero tu odczuwa, że ma do czynienia z prawdziwym życiem«. Z punktu widzenia wspomnianej

miała już aż dwóch laureatów. Wywołało to sporą burzę przy odznaczeniu Reymonta w r. 1924. (Por. St. Wędkiewicz: Chłopi Reymonta w Szwecji, str. 28).

²² Por. K. Czachowski: H. Sienkiewicz, obraz twórczości (Warsz. 1931, str. 327—336).

²³ Walka taka zawsze ma miejsce, zwłaszcza w związku z zacytowaną wyżej formułą testamentu Nobla. »Nie można zaprzeczyć, że zadanie Szwedzkiej Akademii jest znacznie trudniejsze niż zadanie ciał, przyznających nagrody w dziale nauk przyrodniczych. Przez postanowienie testamentu Nobla została nagroda ta umieszczona w ramach, w których mogą spotykać się różnorodne i wręcz przeciwnie światopoglądy.« (Sv. Dagbl. 9 XII 1905).

²⁴ Verner v. Heidenstam otrzymał nagrodę Nobla w r. 1916, Selma Lagerlöf w r. 1909.

polemiki interesujący może być szczegół, że autor notatki szczególnie w Bez dogmatu, w ironii, z jaką Sienkiewicz traktuje dekadentyzm Płoszowskiego, dopatruje się właśnie owego pierwiastka »idealizmu«, czyniącego z powieści tej utwór »o nastawieniu, o jakim marzył Alfred Nobel«.

Dnia 10 grudnia 1905 r. Henryk Sienkiewicz otrzymał z rąk królewskich nagrodę literacką Nobla, przyznaną mu przez Szwedzką Akademię »ze względu na jego wielkie zasługi jako epickiego pisarza«. ²⁵ Wtedy właśnie wygłoszony został przez sekretarza Akademii C. D. af Wirsén'a wspomniany już referat, opracowany niewątpliwie z myślą o efektach krasomówczych, jak to jest we zwyczaju, i nieco jednostronnie pochwalny, ale zawierający jednak dość poprawną analizę twórczości Sienkiewicza.

»Jeśli literatura jakiegoś narodu żyje bogatym i niegasnącym życiem, znaczy to, że i samo istnienie tego narodu jest zapewnione, bo kwiaty kultury nie mogą rosnąć bez życiodajnej gleby. Ale w każdym społeczeństwie są też owe rzadkie postacie, w których geniusz narodu skupia swoje siły. Stoją oni przed światem jako reprezentanci ducha narodu. Pielęgnują wspomnienia przeszłości, aby wzmocnić nadzieję na przyszłość. Twórczość ich sięga głęboko korzeniami w przeszłość, jak potężny Baublis w puszczech litewskich, ale korona ich szumi w wichrach dnia. Takim reprezentantem literatury i ducha narodu jest człowiek, którego Szwedzka Akademia w tym roku odznaczyła nagrodą Nobla. Jest on obecny tu wśród nas, a nazwisko jego jest Henryk Sienkiewicz«.

Dalej idzie właściwy referat, zawierający krótką analizę poszczególnych utworów, starający się uwydatnić momenty nawet nie tyle artystyczne, ile, co jest ciekawe, przede wszystkim ideologiczne, które skłoniły Komitet do przyznania Sienkiewiczowi nagrody. »W swych historycznych utworach gani Sienkiewicz często zbytek indywidualizmu w umiłowaniu wolności, prowadzący czasem do braku zgody i zdolności poświęcenia interesów jednostki dla ogółu, gani niezgodę magnatów i niechęć poddania się wymaganiom dobra kraju. Ale mówi też przez niego zawsze patriota, który nie zapomina o oddaniu sprawiedliwości odwadze Polaków i o podkreśleniu tej wielkiej roli, jaką Polska faktycznie kiedyś odegrała jako przedmurze chrześcijaństwa przeciw Turkom i Tatarom. Ten wysoki obiektywizm świadczy najlepiej o mądrości życiowej i dojrzałości myślowej Sienkiewicza. Jako dobry Polak nie mógł on inaczej niż z niechęcią patrzeć na napad Karola Gustawa na Polskę, ale nie zaniechał podkreślenia jego

²⁵ »På grund av hans storartade förtjänster som episk författare.« Por. dyplom reprodukuwany w wydawnictwie *Les prix Nobel* (1905).

wielkiej odwagi osobistej oraz wspaniałej dyscypliny i solidarności oddziałów szwedzkich.» Mówiąc o wierności historycznej dzieł Sienkiewicza, zwraca Wirsén uwagę na fakt, że wśród tych, którzy wysuwali kandydaturę Sienkiewicza do nagrody Nobla, znajdują się wybitni historycy.²⁶

»Olbrzymia co do rozmiarów, na wskroś szlachetna w treści» jest cała twórczość Sienkiewicza według referatu Wirsén'a; artyzm zaś, szczególnie styl epicki Sienkiewicza nazywa referent »skończenie doskonałym».

Jak widać z tych paru zacytowanych fragmentów, sukces polskiego pisarza miał formy niemal triumfalne. Zważywszy chwilę, w której się to działo, musi się podkreślić niewątpliwy fakt, że odznaczenie to wykraczało poza ramy czysto literackiego triumfu. Staje się to może szczególnie wyraźne na tle przemówienia Sienkiewicza na bankiecie w Grand Hotelu, które zasługuje na przypomnienie i włączenie do spuścizny literackiej pisarza.²⁷

»Ci którzy ubiegają się o wysokie odznaczenie, zainicjowane przez wielkiego filantropa, nie są ludźmi jednej rasy, mieszkańcami jednego kraju. Narody całego świata, reprezentowane przez swych pisarzy, występują tu na arenę, i ów wysoki areopag, który decyduje o nagrodzie i monarcha, który ją wręcza, dają tu wyraz najwyższego uznania nie tylko dla pisarza, ale dla narodu, którego jest on synem. Jest to dowodem, że naród ten uczestniczy w ogólnym postępie, że wysiłki jego są owocne i że ma on prawo do życia dla dobra ludzkości.

Świadectwo takie, cenne dla wszystkich, jest tym bardziej cenne dla syna Polski. Mówiono, że Polska umarła, a oto dowód, że żyje; mówiono, że jest wyczerpana, a oto dowód, że zdolna jest do działania; mówiono, że jest spętana i bezsilna, a oto dowód, że potrafi zwyciężać. Komuż nie przyjdą na myśl mimo woli słowa Galileusza »e pur si muove» — gdy cały świat jest widzem tego odznaczenia pracy i siły twórczej Polski, gdy owoce tej pracy uznane są za godne najwyższej nagrody.

²⁶ Przede wszystkim Harald Hjærne, jeden z najwybitniejszych historyków szwedzkich.

²⁷ Przemówienie zostało wygłoszone w języku francuskim (por. *Les prix Nobel*, 1905, str. 58—59). Nie pamiętam, a nie mam w tej chwili możności sprawdzenia, czy i w jakiej formie było ono ogłoszone w Polsce. Tekst podany w *Les prix Nobel* nie zawiera paru fragmentów, które figurują w sprawozdaniach prasy szwedzkiej. Nie przypuszczam, aby były to amplifikacje sprawozdawców; sądzą raczej, że Sienkiewicz miał napisany tekst przemówienia, ale wygłaszając je dodał tych parę zdań, wiernie zanotowanych w sprawozdaniach szwedzkich (które naogół są bardzo dokładne, tak dalece, że nawet bogate menu bankietu przekazano potomności). Podany powyżej tekst odtworzyłem na podstawie zestawienia drukowanego tekstu francuskiego z szeregiem przekładów całości bądź też fragmentów, podanych współcześnie przez prasę szwedzką.

Za to uznanie, nie mnie, bo ziemia polska posiada większych ode mnie pisarzy, lecz polskiej pracy, polskiego ducha twórczego wyrażam jako Polak podziękowanie Wam wszystkim, Członkowie Akademii, którzy stanowiącie najwyższy wyraz nie tylko myśli Waszego narodu, ale też jego wielkich i szlachetnych uczuć. Niech mi wolno będzie zakończyć słowami Horacjusza: principibus placuisse non ultima laus est.»²⁸

Jak już wspominałem, sława Sienkiewicza była ugruntowana już przed rokiem 1905, ale niewątpliwie odznaczenie nagrodą Nobla musiało wpłynąć na jeszcze większy wzrost jej w całym świecie. W Szwecji, jak zaświadcza Alfred Jensen,²⁹ wzrosła ona również; świadectwem tego jest szereg nowych przedruków dzieł Sienkiewicza oraz opracowania jego twórczości. Ogólnie biorąc można stwierdzić, że twórczość Sienkiewicza w Szwecji, niewątpliwie popularna i dość bogato reprezentowana w przekładach (kilkanaście wydań książkowych Quo vadis), nie doczekała się tutaj jakichś szczególnie ciekawych i oryginalnych opracowań ze strony krytyki literackiej, takich choćby jak studium Fredrika Bööka o Reymoncie;³⁰ niemniej jednak większość opracowań daje dość wierny i sumienny obraz tej twórczości i świadczy o istotnej znajomości jego dzieł

²⁸ Mimo wszelkich starań ze strony szwedzkiej nie dało się uniknąć pewnych drobnych akcentów niechęci politycznych (trzej pozostali laureaci tego roku byli Niemcami, P. Lennart, A. Bayer, R. Koch). I tak np. po przemówieniu Sienkiewicza wszyscy powstałi dla spełnienia toastu »tylko kilku gości niemieckich demonstracyjnie ociągało się z powstaniem» (Dagens Nyheter 10 XII 1905).

Echa pobytu Sienkiewicza w Sztokholmie znaleźć można jeszcze w wywiadzie w Stockholms Dagblad 10 XII 1905 oraz we wspomnieniu Alfa Pomiana w Aftonbladet 17 XI 1916, który stwierdza, że Sienkiewicz pozostawił w Szwecji pamięć »szlachetnego reprezentanta wysokiej i starej kultury, gorącego patrioty, który posiada zarazem gorącą sympatię dla wszystkiego co ludzkie.» Por. także wiersz wygłoszony przez Alfreda Jensena na bankiecie wydanym na cześć Sienkiewicza 12 grudnia (wolny przekład na język polski W. Benzelstjerna-Engeström, Poznań 1907).

Z przyznanej mu nagrody Nobla Sienkiewicz złożył na ręce Szwedzkiej Akademii sumę 5000 franków na cele popierania znajomości kultury polskiej w Szwecji. Sumę tę przyznano Jensenowi, który w tym czasie ukończył swą antologię *Polska skalder*.

²⁹ Por. Polonica w szwedzkiej literaturze (Pamiętnik Literacki, 1912, str. 277—288).

³⁰ *Essayer och kritiker*, IV, Sthlm 1919, str. 296—307. Twórczością Sienkiewicza Böök bliżej się nie zajmował; jednak w przedmowie do wydania *Ogniem i mieczem* w Bibliotece Laureatów Nobla pisma *Vårt hem* w r. 1929 ocenił polskiego pisarza wysoko, stwierdzając, że odegrał on tę samą mniej więcej rolę co Walter Scott w Szkocji, Ingemann w Danii, Topelius w Finlandii lub v. Heidenstam w Szwecji (»Przez swą obrazowość, porywającą akcję, różnorodność scen i sugestywność w odtwarzaniu charakterów należą powieści historyczne Sienkiewicza do najlepszych utworów XIX wieku w stworzonym przez Walter Scotta rodzaju»).

ze strony ich autorów. Studium Jensena z r. 1904 wykracza nawet poza ramy przeciętnej poprawności, świadcząc o zdolności formułowania oryginalnych sądów porównawczych i syntetycznych.

W ramach studiów slawistycznych twórczość Sienkiewicza uwzględniana była głównie jako lektura na ćwiczeniach językowych na uniwersytetach w Uppsala i Lund.³¹ Katedra literatur słowiańskich nie istnieje dotychczas w Szwecji i jako przedmiot wykładów uniwersyteckich twórczość Sienkiewicza potraktowana została po raz pierwszy w cyklu wykładów moich jako lektora języka i literatury polskiej na uniwersytecie w Sztokholmie w roku akad. 1942—43 (*De polska nobelpristagarna — Polscy laureaci Nobla*).

Dzieła Sienkiewicza, jak to już zaznaczyłem na wstępie, nie stały się w Szwecji zbiorem martwych zakurzonych tomów, ukazują się nowe przedruki książkowe i w odcinkach pism, statystyka bibliotek wykazuje wciąż znaczną poczytność Sienkiewicza. Artyzm polskiego pisarza, mimo znacznych nieraz braków i błędów w przekładach na język szwedzki, gwarantuje mu tu, jak i gdzie indziej, nieśmiertelność.

*Zestawienie wydań książkowych utworów Sienkiewicza po szwedzku w porządku chronologicznym.*³²

I. Utwory powieściowe:

- Med eld och svärd* (Ogniem i mieczem), przeróbka M. H-n, Sthlm 1887.
Med eld och svärd, tłum. Valborg Hedberg, Sthlm 1900, II wyd. 1906, III wyd. 1929.
Från Neros dagar (Quo vadis), tłum. Vera v. Kramer, Sthlm 1898, II wyd. 1902, III wyd. 1905, IV wyd. 1921.
Quo vadis, tłum. Sten Granlund, Sthlm 1911, II wyd. 1916, III wyd. 1927, IV wyd. 1929, V wyd. 1932.
Quo vadis, tłum. Maggie Olsson, Malmö 1930.
I korsets tecken (Quo vadis), tłum. E. C:son Bredborg, Sthlm 1934.
Familjen Polaniecki, tłum. O. H. Dumrath, Sthlm 1901, II wyd. 1902.
Syndafloden (Potop), tłum. E. Weer, Sthlm 1901.
Utan fäste (Bez dogmatu), tłum. E. Weer, Sthlm 1902, II wyd. 1903.
Den lille riddaren (Pan Wołodyjowski), tłum. E. Weer, Sthlm 1902.
Korsriddarna (Krzyżacy), tłum. E. Weer, Sthlm 1903.

³¹ Bez dogmatu polecać jest w *Studiehandboken* wyd. humanistycznego jako szczególnie odpowiednia lektura dla studentów slawistyki.

³² Prócz tego w pismach rozrzucona spora ilość mniejszych utworów, a także powieści drukowanych w odcinkach (zwłaszcza *Quo vadis*, do dziś przedrukowywane).

- På ärans fält* (Na polu chwały), tłum. E. Weer, Sthlm 1906.
Hvirvlarna (Wiry), tłum. E. Weer, Sthlm 1910.
Genom öknen (W pustyni i w puszczy), tłum. Karin Jensen, Sthlm 1913.
Genom öknen (oraz Ta trzecia), tłum. Folke Jönsson, Malmö 1931.
Genom öknen, przeróbka dla dzieci M. L. Gagner, Sthlm 1933.

II. Nowele:

- Triumfatorn Bartek* (Bartek Zwycięzca), tłum. Karl A. Tavaststjerna, Borgå 1889.³³
Kolteckningar (Szkice węglem; oraz Janko Muzykant i Stary sługa), w zbiorze *Noveller, valda polska översättningar*, t. I, tłum. L. Br., Sthlm 1890.
Splittrad (Na marne), w zbiorze *Noveller, valda polska översättningar*, t. II, tłum. L. Br. Sthlm 1890.
Hanna och andra berättelser (Hania, Za chlebem, U źródła, Pójdźmy za Nim, Organista z Ponikły, Lux in tenebris lucet), tłum. E. Weer, Sthlm 1896, II wyd. 1917.
Bartek Segraren (Bartek Zwycięzca; oraz Orso, Latarnik, Czyja wina, Janko Muzykant, Przez stepy, Komedia pomyłek), Sthlm 1899.
Förgäves (Na marne), tłum. J. Granlund, Sthlm 1901.
Polacker (Ta trzecia, Na jasnym brzegu, Niewola tatarska, Z pamiętnika poznańskiego nauczyciela, Sielanka, Sen, Stary sługa), tłum. E. Weer, Sthlm 1901.
Låt oss följa honom (Pójdźmy za Nim), tłum. G. v. Düben, Sthlm 1902.
Kolteckningar (Szkice węglem; oraz Pójdźmy za Nim, Latarnik, U źródła, Lux in tenebris lucet), tłum. E. Weer, Sthlm 1903.
Konstnärshistorier (Ta trzecia, Lux in tenebris lucet, Stary sługa, Sielanka, Janko Muzykant, Bądź błogosławiona), Sthlm 1903.
Den tredje (Ta trzecia), Sthlm 1908.
Den tredje, tłum. J. Granlund, Sthlm 1912.
Selim Mirza, tłum. E. Weer, Sthlm 1909.
Lilian Moris (Przez stepy), tłum. Sten Granlund, Sthlm 1912, II wyd. 1917.
Bartek Segraren (Bartek Zwycięzca — tłum. S. Arvidsson; oraz Komedia pomyłek. Pójdźmy za Nim, Organista z Ponikły, Sachem — tłum. Folke Jönsson), Malmö 1930.

³³ Wcześniej jeszcze w odcinku *Aftonbladet* 1888 ukazało się tłumaczenie Hani, które znajduje się w wielu bibliotekach w formie książkowej; podobnie Ta trzecia w tłumaczeniu V. Langleta (*Nya Dagligt Allehanda* 1897).

KARL XII I WARSZAWA

En av de ur kulturhistorisk synpunkt mest intressanta källor för händelser i polsk historia äro de s.k. skrivna tidningarna, samtida rapporter avsända av korrespondenter till polska storherrar. Dessa relationer ha givetvis ur historisk synpunkt alla de nackdelar, som även i dag vidlåda t.ex. tidningarna, vilka i mer eller mindre syntetisk form måste reproducera aktuella händelser utan uttömmande kännedom om orsaker, omständigheter, detaljer, — utan historiskt perspektiv, samt med en tämligen tydligt framträdande subjektivitet. Å andra sidan är deras positiva betydelse kanske ännu större.

Den vanligaste formen för regelbundet förmedlande av nyheter är handskrivna relationer s.k. »Nowiny» (nyheter) under 1500-talet, »Relacje», »Awiza» (relationer, aviser) under 1600-talets förra hälft. Det första försöket till en fast tidning utgöres av »Merkuryusz polski ordynaryjny . . .», vilken började utkomma i Kraków från den 3 januari 1661 en gång i veckan. Utgivaren, Jan Gorczyn, flyttade sedermera till Warszawa och tidningen upphörde under svenska kriget.

Sedan 1729 tillkommo fasta politiska tidningar i Warszawa med »Kurjer polski» i spetsen. De ordinarie tidningarnas uppträdande rubbade dock icke på länge än de handskrivnas betydelse. Ännu viktigare blevo de givetvis under sådana orostider som nordiska kriget, då regelbunden nyhetsförmedling mångenstädes omöjliggjorts. Dessutom tyckas rapportörerna i många fall haft särskilda försänkningar och informationskällor, som höjer värdet av deras relationer.

Det rika handskriftsmaterialet har icke ännu i tillfredsställande grad publicerats, fast den polska vetenskapen sedan länge fäst sin uppmärksamhet vid dessa källor och även utgivit en del. Det torde icke sakna sitt intresse för den svenska allmänheten, att här i översättning återge en samtida relation från Karl XII:s vistelse i Warszawa våren 1702, som publicerats av den kände polske forskaren T. Lipiński i Biblioteka Warszawska 1845/IV, 184—196. Relationen ingick i en handskriftssamling, som förvarades i den protestantiska kyrkans arkiv i Warszawa. Dettas nuvarande öde är okänt.

»Från Warszawa d. 26 maii anno 1702.

Sistlidne måndag på morgonen inkvarterades i Praga (Warszawas förstad) Gusienko (?) den svenske kornetten jämte proviantkommissarier, och sjöngo på torget psalmer, varpå de välsignades av predikanten. Samma dag mot kvällen ankom själva svenske konungen *incognito* med några beridna följeslagare. Efter att ha ridit omkring i Praga och Skaryszew, låg han över natt i Praga hos hr. Miller j:r, liggande på bara halm och insvept i sin kappa. Samma dag skickade de svenska kommissarierna bud efter hr. borgmästaren här, att han måtte komma över (Weichselfloden) till dem; men han sände bara 4 rådsherrar *ratione* brobygget. Sistlidna tisdag i gryningen kl. 2 steg svenske kungen upp och for med några beridna följeslagare på en pråm över (Weichseln) till Wilanówsidan; han besiktigade därpå Ujazdów, alla palats, förstäder och själva staden jämte slottet: och då han anlände med rytteriet till kolonnen framför Krakówporten (Sigismund Vasas staty) gjorde de efter en stunds fundering *notabilem reverentiam* för konung Sigismund i salig åminnelse, *depositis galeris*. Tandem återvände svenske kungen till nämnde hr. Miller. Svenske kungen är en mera högre st man än vår kung, men vida magrare, *oblongioris faciei*. Hans ytterrock är mörkblå, med gyllene mässingknappar, därunder en väst av älgskinn, vid sidan en lång silvervärja, ryttarstövlar; han är icke äldre än 20 år. Samma dag skeppades många svenskar över till Warszawa, som alla sågo på staden, antingen ensamma, parvis eller ock i större flockar. Bara 4 av dem gingo in på slottet och beskådade alla rum så *secure*, som födda polacker. Samma dag voro de svenska kommissarierna uppe på rådhuset och befalldes magistraten å sin principals vägnar: att den skulle skaffa skutor, trävirke och snickare samt lovade att kostnaderna skulle betalas. Varpå magistraten *reposuit*: kungen må ge pengar och då kan allt skaffas, ty vi äga varken trävirke eller egna skutor. I förgår gingo över 4,000 svenskar till andra sidan (Weichseln), bland vilka hr. Piper och Wagszlagier (Wachschlager), som äro *custodes regii corporis*. 4,000 till väntades i går och för att föra dem över hade skutor beslagtagnits ända ner till Płock, och nu bygges det en bro på dem *ex opposito* Bernardinerklostret i Warszawa. Själva svenske kungen och hr. Piper bo i ett tält i den tomma bokunowskiparken där det finns 30 fältkanoner, hälften gröna och hälften röda samt några mörsare. Samma dag voro igen de svenska kommissarierna uppe på rådhuset och pålade Warszawa en sådan proviant (kontribution in natura), att det icke kan beskrivas. Och då borgarna supplikerade (sig fria från) *admunitioem*, svarade en av kommissarierna: om de icke leverera genast, då om det så skulle sättas i rörelse själva helvetet, så måste ni utlämna (vad som fordras). På grund därav

voro de med eller mot sin vilja tvungna att i största hast samla allt bröd, öl och annan proviant för att mätta svenskarna. Dessa som ha kommit över på denna sida, ha redan börjat uppföra sig *molestissime*, plundra alla småstäder och byar kring Warszawa inom 12 mils omkrets *circumcirca* (1 polsk mil 8534 m). De ha redan uppskrivit alla kloster, kyrkor, lasarett, palats och herrgårdar i Warszawa, av vilka de enligt godtycke skola *extorquere* kontributioner. I går natt kl. 3 på morgonen skeppades i all tysthet en styrka på 400 man svenskt fotfolk över, som tog slottet och lade in ett *praesidium*. Wojewodens av Plock infanteri flydde ur slottet. Svenskarna läto öppna stadens portar och fort och bemäktigade sig hela staden. Hela svenska armén är icke större än 18,000 man, tämligen eländiga, och ändå tages det ut proviant för 40,000 soldater. Kanonerna, som voro bortförda ur arsenalen, måste svenske kungen skicka efter till Góra (Góra Kalwaria, en liten stad i närheten av Warszawa). Karlarna (kanonservisen) hade artillerikapten hr. Schreter låtit löpa. Då somliga diskuterade med de svenska officerarna, varför de gingo så djupt in i Polen: svarade somliga: *ad detronisandum hostem nostrum*; andra igen: *nescimus quo et pro quo tendimus, sed nos ipsi domini Poloni viri ducunt*. De äro mycket *consternati*, alla *seniores et proceres disvadebant* sin konung, själva hans mor lär ha skrivit, även *augures disvadebant* på grund av sina för honom ogynnsamma spådomar, att han *desistat ab ulteriori ingressu*. I deligen fråga de efter primasen (bisk. Mikael Radziejowski), vilken *brevis speratur* till Warszawa; fredstraktaten förblir *sub magno dubio, ex eo*: att de icke särskilt acceptera wojewodens av Kalisz (Alexander Lipski) *premediationem, alegando*: att han lär vara vår konungs partisan.»

Även en senare redogörelse föreligger, förmodligen avfattad av samme rapportör, daterad d. 17 juli 1704 och behandlande Stanisław Leszczyńskis val till konung. Den berör en del intressanta detaljer som gudstjänsten i domkyrkan d. 11 juli, valet d. 12 juli under assistens av 400 man svenskt infanteri samt 250 man kavalleri, svenska påtryckningar för att påskynda formaliteterna, mötet mellan Karl XII och Leszczyński d. 14 juli etc. Rapporterna ge en mängd livfulla detaljer och synas vittna om författarens intelligens, iakttagelseförmåga och humor. Han är väl insatt i intrigerna kring den polska statsledningen och förfogar över goda upplysningar. Det kanske mest framträdande draget tycks dock vara hans objektiva, något sarkastiska betraktelsesätt parat med en stor dosis skepsis mot både Augusts och Leszczyńskis anhängare, vilket gör det svårt att avgöra åt vilket håll hans resp. hans uppdragsgivares sympatier luta. Det sistnämnda draget höjer onekligen värdet av hans sakliga uppgifter.

NYARE SVENSK HISTORIESKRIVNING OM DE
SVENSK-POLSKA FÖRBINDELSERNA UNDER
GUSTAV II ADOLFS TID

Alltsedan Harald Hjärne för första gången fäste uppmärksamheten på den stora betydelsen av det polska källmaterialet, när det gällde utforskandet av de svensk-polska relationerna genom tiderna, ha svenska historiker skänkt ganska många bidrag till utredningen av 1580- och 1590-talens förhandlingar och strider samt till det stora nordiska krigets historia. Däremot ha intill de senaste åren de svensk-polska förbindelserna under Gustav Adolfs tid förblivit tämligen outforskade; bland äldre avhandlingar i detta ämne kan egentligen blott nämnas C. Wejles för sin tid utmärkta verk *Sveriges politik mot Polen 1630—1635* (Ups. 1901). Inom den ganska rikhaltiga Gustav Adolfslitteratur, som 1932 såg dagen med anledning av 300-årsminnet av konungens död,¹ var det endast ett arbete, som mera utförligt stannade inför det polska kriget mellan åren 1617 och 1629, nämligen *Generalstabens Krigshistoriska avdelnings minnesskrift Gustaf II Adolf* (Sthlm 1932), men även detta kapitel var dock till sin art mera översiktligt. Under de senaste åren ha emellertid flera historiska arbeten publicerats, som i detalj ta upp de svensk-polska relationerna under Gustav Adolfs tid till behandling. Nedanstående rader vill endast i all korthet — i första hand för polska läsare — fästa uppmärksamheten på dessa arbeten.

Äldst bland de här åsyftade arbetena är fjärde delen av Generalstabens verk *Sveriges krig 1611—1632* (Sthlm 1936), behandlande Gustav Adolfs polska krig mellan 1617 och stilleståndet i Altmark 1629. Detta arbete är ju i första hand en krigshistorisk undersökning, men författarna ha strävat efter att icke endast ge en redogörelse för de krigiska operatio-

¹ Jfr Ord och Bild 1932.

nerna utan insatt dessa i deras allmänpolitiska sammanhang och mot en bakgrund av den svenska statens inre utveckling. Särskilt viktigt blir detta bl.a. just när det gäller det polska kriget, ty de militära rörelserna försiggingo då nästan vid varje tillfälle jämsides med diplomatiska förhandlingar med polackerna. Så har Generalstabens arbete blivit en allsidig och grundlig skildring av de svensk-polska relationerna under detta betydelsefulla skede.

Verket bygger på synnerligen omfattande arkivstudier, vilka under många år bedrivits icke blott i svenska samlingar utan också, genom flera forskningskommissioner, i arkiven på andra sidan Östersjön, i Estland, Lettland och Danzig. Också från polska arkiv, framför allt från Ossolinskiska biblioteket i Lwów, har åtskilligt av värde kunnat hämtas, ägnat att belysa de polska motåtgärderna och den polska krigsföringen i Preussen 1626—1629. Forskningarna i Polen bedrevos emellertid av allt att döma vid en tidpunkt, då den nya polska staten ännu icke hunnit vidtaga några mera omfattande anordningar för sin arkivvård, och då flera samlingar av stort värde antingen icke voro kända eller icke tillgängliga. Sedermera har också den polska generalstaben ägnat detta krig stor uppmärksamhet; dess krigshistoriska avdelning (Biuro Historyczne Sztabu Generalnego) hade under 1930-talet genomforskat de flesta stora handskriftssamlingarna rörande deras material till detta krigs historia och på grundval därav upplagt ett kronologiskt register över samtliga handlingar av betydelse.² Särskilt torde det vara att beklaga, att generalstabens forskare icke kommo i tillfälle att idka studier i det berömda Radziwiłska arkivet. Bland de motståndare, Gustav Adolf mötte under fälttågen i Livland och Kurland, var Kristoffer Radziwił, fälthetman i Litauen, en av de mest betydande, icke minst därigenom att han skötte både de militära och diplomatiska aktionerna. I hans efterlämnade arkiv, vilket ingår i det ovannämnda Archiwum Ord. Nieświeskiej Radziwiłłów, finns sålunda en myckenhet militära handlingar, bland annat rullor och mönstringsbesked, som säkerligen varit ägnade att ge närmare besked om de polska operationerna och fälttågsplanerna. Icke minst torde man genom dem ha vunnit ökad och framför allt säkrare kunskap om de polska styrkornas numerär, en icke oväsentlig sak vid bedömandet av fälttåget. Nu finnas visserligen några polska mönstringsbesked att tillgå i den tryckta litteraturen (exempelvis över Sigismunds trupper i Graudenz 1626), men i andra fall måste man lita till långt osäkrare uppgifter i brev och rapporter.

Med dessa ord äro emellertid inga allvarligare anmärkningar riktade

² Jfr Svio-Polonica 1941, s. 18, not 1.

mot det grundliga och om historisk inlevelse vittnande arbetet. Fälttågets detaljer framgå klart liksom de taktiska och strategiska sammanhangen; de problem, som kriget i sin helhet erbjuder, äro omsorgsfullt utredda, och även om det av naturliga skäl är klart, att de svenska planerna och den svenska militärorganisationen framträda tydligast, så få också de polska motsvarigheterna sin tillfredsställande skildring.

Om Generalstabens verk skänker huvudparten av utrymmet åt de militära tilldragelserna, så har *Nils Ahnlund* i sin mästerliga biografi över *Axel Oxenstierna* (Sthlm 1941) kommit att behandla åtskilligt av de diplomatiska förhandlingarna mellan de båda länderna. Ända ifrån tiden för Rigas erövring kom den svenske rikskanslern att spela en mycket framträdande roll i dessa förhandlingar. Under krigets tidigare skede — det livländska — blev hans främste motståndare vid förhandlingsbordet den ovannämnde Kristoffer Radziwiłł, om vars personlighet och betydelse man får ett starkt intryck i Ahnlunds verk. Ahnlund har också fått anledning att till diskussion upptaga svenskarnas plan att genom en särskild separatfred skilja Litauen från Polen; planen torde väl närmast ha varit knuten till de förhoppningar, man synes ha hyst beträffande just Kristoffer Radziwiłłs person, hans protestantiska religion och hans missnöje med den polska styrelsen. Möjligen kunna dessa planer i ett eller annat avseende ha influerats av den uppfattning om läget i Litauen, som man hyste på ledande håll inom Rigas borgerskap. Ända fram till stadens erövring 1621, hade rådet haft sina residenter både vid riksdagarna i Warszawa och vid konventen i Vilno, och deras rapporter till rådet vittnade otvivelaktigt om litauernas missnöje med polackerna, av vilka de icke ansågo sig tillräckligt respekterade. Särskilt belysande härför äro de skrivelser, som residenten Johan Ulrich sände rådet från konventet i Vilno 1617; enligt hans mening hade det då ingångna stilleståndet med svenskarna åstadkommits genom litauernas uppträdande mot konung Sigismunds bestämda vilja.³ Huru därmed nu än må ha förhållit sig, visade sig hela planen — av Oxenstierna måhända icke betraktad som mer än ett hugskott — från början lönlös; visserligen var Radziwiłł protestant men därför icke villig att uppträda mot sin kunglige herre. När stillestånds-förhandlingarna mot hösten 1624 på allvar kommo igång, visade sig Radziwiłł också som en fast och skicklig försvarare för de polska intressena; det var endast med uppjudande av hela sin diplomatiska kunnighet och erfarenhet, som Oxenstierna kunde föra det nya fördraget i hamn. Ahnlund

³ Residenternas skriv. i Äusseres Ratsarchiv, Kasten 15, Riga stads arkiv. Särskilt upplysande är »Diarium» från Vilnakonventet, dat. 1617 ⁸/₄.

påpekar, att detta fördrag, avslutat i Ogra den 27 nov. 1624, i den tidigare historieskrivningen knappast blivit till fulllo uppskattat.

Huvudintresset när det gäller de svensk-polska relationerna knyter sig i Ahnlunds bok dock till de båda kapitel, som skildra Axel Oxenstierna såsom generalguvernör i Elbing mellan åren 1626 och 1631. I första hand ha dessa kapitel kanske mest att ge rörande Oxenstiernas förvaltning av de ockuperade områdena i Preussen, icke minst hans många bekymmer för truppernas besoldning och inkvartering, men de syssla självklart även med hans förhandlingar med polackerna. Med särskild inlevelse tecknas dragen av de förhandlingar, som mot hösten 1627 fördes mellan Oxenstierna och den nyttnämnde polske vicekanslern Jakob Zadzik, biskop av Kulm. Ahnlund har här kunnat utnyttja den relation om dessa samtal med den svenska rikskanslern, som Zadzik själv låtit nedskriva, och som ger en för tiden ovanligt levande och intim bild av samtalen mellan dessa båda i diplomatiens konst erfarna statsmän.

Efter stilleståndet i Altmark blev Oxenstiernas samröre med polackerna tidvis mycket livligt: »man kunde skriva flera kapitel om Axel Oxenstiernas förbindelser med Polen under det sista skedet av hans verksamhet i Preussen», säger Ahnlund. Kanslern höll också särskild agent vid den polska riksdagen, utan tvivel för att skaffa sig säkra underrättelser om vad Sigismund egentligen förehade sig bakom den fredliga attityden. Att polackerna ånyo skulle bryta freden, var väl enligt Oxenstiernas mening föga troligt — åtminstone icke så länge krigslyckan följde de svenska vapnen i det tyska kriget. Men å andra sidan voro Sveriges grannar icke vänligt stämde mot vårt lands växande styrka; med rätta betonar Ahnlund i just detta sammanhang det ovissa i Danmarks hållning, och att kung Kristian gärna sökte utlopp för sin misstämning i fientliga steg mot Sverige. Förhållandet bestyrkes till fullo av det sonderande brev,⁴ som Kristian IV den 21 mars 1631 sände konung Sigismund — ett uttryck för förbindelser, som visserligen aldrig blevo av, närmast på grund av Gustav Adolfs seger vid Breitenfeld, men som Oxenstierna dock hade all rätt att räkna med som en möjlighet, när han överblickade situationen från sin utsiktspunkt i Elbing.

I detta sammanhang kommer Ahnlund också in på den intressanta frågan om Gustav Adolfs kandidatur till den polska tronen inför konung Sigismunds väntade frånfalle. Denna fråga utgör ett av de problem, som *David Norrman* upptagit till behandling i sin nyligen ventilerade doktorsavhandling *Gustav Adolfs politik mot Ryssland och Polen under*

⁴ Orig. bland Autogr. krolewskie i Bibl. Uniwersytetu Jagiellońskiego.

tyska kriget (Sthlm 1943). På grundval av omfattande arkivforskningar och källstudier har Norrman med denna avhandling bragt nytt ljus över de svensk-polska relationerna under de skickensedigra åren 1630—1632; arbetets tyngdpunkt är förlagd till skildringen av den stora valriksdagen detta senare år. Med mycken skärpa påvisar förf., att de båda ländernas förhållande till varandra under denna tid i hög grad blir beroende av det moskovitiska Rysslands hållning; skildringen omspannar också lika mycket de svensk-ryska som de svensk-polska förbindelserna. Norrmans styrka är en djup förtrogenhet med det polska källmaterialet — han har bl.a. bedrivit arkivstudier i Polen, dock för denna tid uppenbarligen med relativt ringa utbyte — och den polska litteraturen. Därav följer, att han också har kunnat ge en detaljerad framställning av de inre förhållandena i Polen och av de ledande polska statsmännens personligheter och politiska planer och önskemål; därigenom har han också ägt större förutsättningar än tidigare svenska forskare att bedöma den svenska politikens möjligheter, framför allt utsikterna för Gustav Adolfs tronkandidatur. Det visar sig, att den mera skeptiska hållning till detta projekt, som Axel Oxenstierna redan från början intog, bottnade i en realistisk bedömning av det verkliga läget i Polen.

Norrmans arbete är utan tvivel en gedigen undersökning och en uttömmande skildring av det diplomatiska händelseförloppet inom det begränsade tidsavsnitt, som behandlas. För framtida polsk historieforskning torde avhandlingen — liksom de tidigare omnämnda arbetena — få sin givna betydelse.

NIKOLAUS KOPERNIKUS.

År 1943 ha 400 år förflutit, sedan det i Nürnberg utkom ett verk, som kanske mer än något annat under nya tiden påverkat den tänkande mänsklighetens världsåskådning. År 1543 utkom Nikolaus Kopernikus' verk »De revolutionibus orbium coelestium». Några veckor senare, nämligen den 24 maj 1543, slöt författaren till detta epokgörande verk för alltid sina ögon i Frauenburg i polska Ermeland. Trots det pågående kriget har hela den civiliserade världen likväl funnit tid och möjlighet att fira detta dubbla årsminne, liksom för att understryka, att människans skapande genius alltid skall triumfera över förestörelsearbetet. Det kan ej anses överflödigt att ägna något av utrymmet i Svio-Polonicas spalter åt minnet av den store vetenskapsmannen, som den högtstående polska kulturen vid övergången till renässanstiden frambragt. Minnet av Kopernikus är i Sverige av särskilt intresse, då Sverige eller rättare sagt Uppsala, har varit och kommer att förbli ett Mekka för alla de forskare, som intressera sig för den store astronomens liv. I Uppsala finnes nämligen Kopernikus' boksamling och domkapitlets i Frauenburg bibliotek, vilket förts dit från Ermeland av svenska soldater såsom Gustav Adolfs krigsbyte. Man kan ej förneka, att det kanske är just tack vare detta, som dessa ovärderliga dokument räddats undan senare förstörelse. Det är kanske till stor del tack vare detta, som vetenskapen idag kan rekonstruera såväl Kopernikus' levnadsöde som hans tankar.

Nikolaus Kopernikus såg dagens ljus den 14 februari 1473 i Toruń vid Weichsel. Han var son till en förmögen borgare från Kraków, som just då för kort tid sedan hade slagit sig ned i Toruń, vid den tiden en av polska Preussens viktigaste städer. Denna del av Polen led i ett och ett halvt århundrade under den tyska Korsriddarordens förtryck. Först sedan de preussiska städerna bildat en sammansvärjning, känd under namnet »Ödleförbundet», och kallat den polska konungens härar till hjälp, lycka-

des de efter tretton års krig med korsriddarna återge Preussen självstyrelse under Polens överhöghet. Astronomens barndom och ungdom infaller just under denna tid, då minnet av den teutonska järnnäven ännu var friskt i Västpreussen och då innevånarnas alla ansträngningar gingo ut på att skydda sig mot de avskydda korsriddarna och stärka de band, som förenade dem med det polska moderlandet. En av de viktigaste representanterna för denna politiska åskådning var Nikolaus' morbroder, biskopen av Ermeland Łukasz Watzelrode, vilken utövade ett avgörande inflytande på Kopernikus' öde. Han var en dyster och häftig man, hätsk fiende till Korsriddarorden (han kallades av korsriddarna för den »förkroppsligade djävulen») och han tjänade troget tre efter varandra regerande polska konungar. Han var en för den tiden typisk kyrkofurste, för vilken de kyrkliga frågorna och den världsliga politiken voro förenade till en odelbar helhet. Han hyllade den i dåvarande kyrkliga kretsar rådande nepotismen och ryggade ej tillbaka för att använda sitt mäktiga inflytande för att skaffa sin släkt materiella fördelar. Detta karaktärsdrag, som kanske ofta gjort kyrkans anseende stor skada, bidrog i detta fall på ett ovärderligt sätt till utvecklingen av det mänskliga tänkandet. Tack vare ständigt bistånd från morbroderns sida gjorde unge Kopernikus utan svårighet karriär på den kyrkliga banan, vilket gav honom möjlighet till mångåriga universitetsstudier och ett ganska anseeligt materiellt välstånd, som tillät honom att lugnt fördjupa sig i världsalltets gåtor.

År 1491 anländer Nikolaus Kopernikus till Kraków, säkerligen på inrådan och med materiellt bistånd av morbrodern. Han befinner sig nu ej endast i den polska kulturens huvudstad, utan även i ett av centra för den mellaneuropeiska vetenskapen och kulturen. Det då redan över 100 år gamla universitetet i Kraków stod på höjden av ryktbarhet såsom ett av de främsta lärosätena i Europa på den tiden och samtidigt den västerländska kulturens östligaste utpost. Alma Mater i Kraków drog till sig studenter från hela Mellaneuropa. »Album studiosorum» för universitetet i Kraków från den tiden visar, att 1.311 studenter voro polacker och 1.635 utlänningar, i synnerhet tyskar, tjecker och ungrare, men även schweizare och skandinaver. Särskilt högt stod i Kraków den tiden matematiken och astronomin och professorer sådana som Wojciech från Brudzew, Marcin Bylica och Marcin från Miechów voro kända i lärda kretsar över hela Europa. Vetenskaperna och de sköna konsterna undergingo en kraftig utveckling, främjade av konungarna Kazimierz Jagiellończyk och Jan Olbracht, och de samtida humanisterna lovsjunga Kraków som metropolen för nya intellektuella strömningar. De säga om den:

»cuius soli dulcetudinem non solum patriae huius homines, sed etiam exteri aspirant».

Här kom Kopernikus för första gången i kontakt med den stora kulturella världen, här lärde han känna gamla mästars verk och här lärde han sig att se kritiskt på gamla traditioner och sanningar. Man kan ej fastställa, hur länge Kopernikus vistades vid universitetet i Kraków. Han uppnådde ej där någon akademisk grad, men säkerligen har vistelsen i Kraków utövat ett stort inflytande på hans intellekt, därom vittna hans ord: »Me genuit Torunia — Cracovia me arte polivit».

År 1496 blir Kopernikus prästvigd och kort därefter lämnar han Polen på en längre tid för studier i utlandet. Under åren 1496—1503 vistas han vid italienska universitet. I Bologna studerar han juridik och erhåller där titeln »magister artium». I Padua studerar han medicin. Dessa studier krönas ej av någon akademisk titel, men så länge han levde, intresserade han sig mycket för de medicinska vetenskaperna och försökte sig även på läkareyrket. Att han redan då ansågs som en framstående vetenskapsman, därom vittnar en inbjudan år 1500 att hålla föreläsningar vid universitetet i Rom. Största inflytande utövade hans vistelse i Italien emellertid på hans matematisk-astronomiska intressen. Samarbetet med den berömde astronomen och kompilatorn Domenico de Novarra, mätningar av stjärnornas läge och månens parallax rubbade utan tvivel redan då hans tro på den klassiska ptolemeiska världsbilden och utgjorde det frö, ur vilket den nya, kopernikanska himlen skulle utvecklas.

År 1501 måste Kopernikus för en kort tid avbryta sin vistelse i Italien. Redan år 1497 blev han genom sin morbroders försorg domkyrkokanik i Frauenburg i polska Preussen, vilket gav honom materiellt oberoende. Men denna ställning kunde ej lätt förenas med en längre vistelse utanför stiftets gränser. Kopernikus måste alltså besöka Frauenburg på en tid för att sedan med särskilt tillstånd av domkapitlet åter resa till Italien, där han avslutade sina studier som juris doktor vid universitetet i Ferrara.

Efter sin återkomst till hemlandet lämnar Kopernikus aldrig mera Polens gränser. En längre tid måste han avstå från sina studier av himlavalvet och rikta sin uppmärksamhet på mera jordiska frågor, nämligen politiska. Han tjänstgör som sekreterare åt sin morbroder, biskop Watzelrode, och i samband därmed deltagar han i de preussiska lantdagarna och de polska riksdagarna. Efter morbroderns död (1512) fortsätter han i egenskap av kanik i Ermelands domkapitel Watzelrodes politik, vilken går ut på envist motstånd mot Tyska Orden i Ostpreussen och strävan efter att stärka banden med det polska konungariket. Han är författare till memorialerna från Ermelands domkapitel till konung Sigismund I,

vilka innehålla bön om hjälp mot de »rovgiriga och brottsliga» korsriddarna. Kopernikus fick själv känna av den hårda korsriddarnäven, då han år 1523 under en tillfällig tjänstgöring som kyrkoherde i Olsztyn fick uppleva stadens belägring av Tyska Orden. Först då Ost-Preussen sekulariserades och landet år 1525 blev en polsk vasallstat, mildrades domkapitlets tvister med korsriddarna och befriades Kopernikus från de tunga och tröttande politiska plikterna. Kopernikus slår sig på allvar ned i Frauenburg och tillbringar här resten av sitt liv i avskildhet. Han ägnar sig nästan uteslutande åt sina vetenskapliga studier och bearbetar sitt odödliga verk. Men astronomien var ej det enda område, som tilldrog sig Kopernikus uppmärksamhet. Han var en typisk renässansmänniska, en mångfrestare, som med sitt intellekt omspände många olikartade områden. År 1509 utger han i tryck i Kraków sina latinska översättningar av Teofilat Symokattas brev, troligen den första i Polen publicerade översättningen från grekiska. De vittna om att den store astronomen även var litterärt begåvad. Ehuru Kopernikus ej erhöll titeln medicine doktor, bedrev han läkarpraktik med stor framgång ända till sin död och var av sina samtida mycket ansedd som läkare. Han kallades ofta till höga dignitärers sjukläger och år 1526 medföljde han konung Sigismund I på hans resa till Danzig såsom hans livmedikus. En särskilt framträdande roll spelade Kopernikus som ekonomist. De kaotiska förhållanden, som rådde inom myntväsendet i Västpreussen i början av 1500-talet, beroende på att varje enskild preussisk stad hade rätt att prägla mynt, föranledde Kopernikus att utarbete ett förslag till en omfattande reform. Såsom sakkunnig rådgivare framlägger Kopernikus detta förslag på de preussiska lantdagarna och de polska riksdagarna och preciserar det slutligen år 1525 i sin avhandling »*Monetae cudendae ratio*». Huvuddragen i Kopernikus' förslag voro följande: myntunion mellan Preussen och Polen, rätt endast för staten att prägla mynt samt statlig garanti för penningvärdet. Ekonomiska kommentatorer under 1800-talet fästa uppmärksamheten på hans för den tiden nästan revolutionerande och fullt moderna penningteorier. År 1908 föreslog amerikanaren Balch, att den inom penningteorierna kända Gresham-lagen skulle kallas Kopernikus' lag.

Dessa olikartade intressen voro dock för Kopernikus endast biintressen. Hans tanke gick sedan ungdomstiden bortom de jordiska sfärerna, sökande en lösning på gåtan om världsrymdens byggnad. Då Kopernikus började sina studier, var de lärdas världsåskådning helt uppbyggd på Aristoteles system och den därpå grundade bilden av världsalltet, tecknad av Ptolemeus. Jorden, sätet för skapelsens konung — människan, var världsrymdens medelpunkt, kring vilken alla himlakropparna kretsade.

Den matematiska formeln för det ptolemeiska systemet var mycket svår och komplicerad, men den överensstämde med sinnenas vittnesbörd och — vad som var ännu viktigare, med kyrkans lära. Det kan tänkas, att astronomer i nyare tid även före Kopernikus tvivlat på rikheten av den ptolemeiska världsbilden, men kyrkans allsmåktiga auktoritet måste ha avhållit dem från att yppa sitt tvivel. Även Kopernikus räknade med dessa svårigheter. Tiotals år förflöto, innan Kopernikus på grundval av otaliga av honom själv utförda observationer och mätningar beslöt sig för att uppträda offentligt mot Ptolemeus. Redan år 1509 formulerade han grundprinciperna för den heliocentriska teorien i den s.k. *Cementariolus*, vilken ända till våra dagar bevarats endast i form av avskrifter. År 1517 började han troligtvis skriva sitt odödliga, astronomiska verk »*De revolutionibus*» och i brev till sina vänner, t.ex. till Bernard Wapowski i Kraków, uttrycker han en avgjord kritik av Ptolemeus. Ryktet om den nya himlabilden trängde genom muntlig och skriftlig relatering till allt vidare kretsar av vetenskapsmän och väckte i början endast intresse, ej opposition. Märkligt är, att just framstående kyrkans män ej blott voro livligt intresserade av de nya åskådningarna, utan även sökte förmå astronomen att publicera sitt verk. Men Kopernikus tvekade länge. Enligt sin biograf Gassendi lär han ha sagt: »*Quae ego scio non probat populus, quae probat ego aescio*». Först en ung matematiker från Wittenberg, Joachim Retyk, som under sin vistelse i Kraków hört talas om resultatet av Kopernikus' forskning och rest till Frauenburg för att personligen lära känna den geniale astronomen, lyckades genom sin entusiasm skingra Kopernikus' tvekan. Retyk erhöll manuskriptet av mästaren och försökte få verket tryckt i Wittenberg. Men Wittenberg, den lutherska lärans fasta borg, bemötte den nya läran om himlen fientligt. Luther uppträdde offentligt mot Kopernikus och Melanchthon sparade ej på hänfulla ord om den »sarmatiska» astronomen. Först år 1543 blev det odödliga verket »*De revolutionibus orbium coelestium*» tryckt i Nürnberg. Enligt uppgift tog Kopernikus några timmar före sin död det första tryckta exemplaret av sitt odödliga verk i sina händer.

Jag skall icke här gå in på Kopernikus' betydelse för utvecklingen av den moderna människans världsåskådning och ej heller analysera hans astronomiska upptäckter. Kopernikus var ej den förste, som hyste tvivel beträffande den geocentriska världsbilden. Han hade sina föregångare i gamla tiden, såsom Arystarchos från Samos eller Herakleitos från Pontos, vilka ansågo solen vara världsrymdens centrala, fasta punkt. Men Kopernikus är den förste, som in i minsta detalj utarbetat alla konsekvenserna av hypotesen om det heliocentriska världssystemet och bevisat, att dessa

konsekvenser noga stämma överens med observerade fakta. Kopernikus' exakta resonemang och argumentering var övertygande och visade en klar och enkel världsbild, särskilt i jämförelse med Ptolomeus' invecklade system. Endast med hjälp av sitt logiska tänkande och sina primitiva instrument nådde Kopernikus resultat, som den moderna astronomiens utmärkta tekniska hjälpmedel ej förmå kullkasta. Endast två punkter i Kopernikus' system ha visat sig vara felaktiga — antagandet, att planeterna kretsar kring solen i cirkulära banor i stället för elliptiska, som Kepler sedan påvisat, samt antagandet, att solen är medelpunkten för hela världssalltet.

Ehuru Kopernikus' teorier inom kort vunno entusiastiska anhängare, vilka i flera fall som t.ex. Galileus, på ett tragiskt sätt måste betala för sin fasta tro på mästaren, dröjde det ganska länge, innan Kopernikus' betydelse för astronomiens utveckling blev allmänt uppskattad, och ännu längre tid förflöt, innan historikerna på allvar började sysselsätta sig med hans person. Under en lång tid var det egentligen endast Polen och polska vetenskapsmän, som intresserade sig för Kopernikus som mänskliga. Redan kort tid efter hans död anträder professorn i matematik vid universitetet i Kraków Jan Brozek en resa till Toruń och Frauenburg för att samla material till en biografi över den store astronomen. Medan Kopernikus i västra Europa ännu alltjämt var en något mytisk gestalt, var han i Polen en levande son av den jord, som fostrat honom. I Polen restes redan år 1766 en staty över Kopernikus, den första i Europa, och inom kort följde andra hederbetygelser. Den polske astronomen Jan Śniadecki är den förste, som i slutet av 1700-talet analyserar Kopernikus' gestalt. Detta verk är översatt till flera främmande språk och har kommit ut i talrika upplagor. År 1854 utkom i Warszawa, som då var i rysk hand, den första kompletta upplagan av Kopernikus' skrifter på latin och i polsk översättning och samtidigt efter ett avbrott på 200 år en ny upplaga av »De revolutionibus». Historiker, till hälften amatörer, som t.ex. A. Wołyński eller Z. Połkowski, ägna sin förmögenhet och många år av sitt liv åt att samla och utge kopernicana och ha på så sätt gjort senare forskare ovärderliga tjänster. Under flera decennier var Kopernikus en i den polska poesien och prosalitteraturen mycket omskriven gestalt (Osiński, Łuszczowski, Szymanowski, Matejko). Den polske forskaren L. A. Birkenmajer i Kraków ägnar långa arbetsår åt Kopernikus' gestalt. Han är den förste, som begagnar sig av de svenska bibliotekens rikhaltiga material och forskningarna krönas av hans monumentala biografi över Kopernikus, utgiven år 1901 och omistlig för var och en, som verkligen intresserar sig för den store astronomen.

År 1883 ger den tyska vetenskapen sitt första större bidrag till litteraturen om Kopernikus i form av en stor monografi av den framstående historikern Prowe. Men denna den tyska vetenskapens medverkan medför ett nytt, mindre vetenskapligt element, nämligen diskussionen angående Kopernikus' nationalitet, en diskussion, som särskilt under Tredje Riket antagit karaktär av strid. På renässanstidens människor har man velat tillämpa nutida nationalitetskriterier, men man glömmet, att våra dagars nationalitetsuppfattning skulle vara helt främmande för renässansens människor och att sextonde och tjugonde århundradet i det fallet tala helt olika språk. Att med ledning av det till våra dagar bevarade knappa materialet draga några slutsatser beträffande Kopernikus' nationalitet är i varje fall mycket riskabelt. Uttalanden av Kopernikus' samtida eller vittnesbörd från tidsskeden närmare det sextonde århundradet äro i detta fall mycket värdefullare än våra dagars subjektivt färgade uppfattningar. Melanchthon t.ex. som säkert var väl förtrogen med Kopernikus' personalia tack vare ovannämnde Retyk, ansåg absolut, att Kopernikus var polack. Och ingen av dem, som i Europa under 1600- eller 1700-talet skriver om Kopernikus, anser honom vara något annat än polack från Västpreussen. De fäste för övrigt ej större vikt vid denna fråga och de då levande tyska vetenskapsmännen intresserade sig överhuvudtaget ej för den store astronomens nationalitet. Först den moderna nationalismen har lett till en anakronism, som tillskriver människor, vilka levde för 400 år sedan, 1900-talspropagandans uppfattning och ambition. Om Kopernikus blivit tillfrågad angående sin nationalitet — tysk eller polack, skulle han kanske ej ens ha förstått frågans väsen, men utan tvivel skulle han ha understrukt, att han var en produkt av hela den polska renässansens kultur, så som han under sin livstid framhöll sin preussiska lokalpatriotism, sin kärlek till Kraków och sin orubbliga lojalitet gentemot den polska staten.

Den polska vetenskapen har under Kopernikus' jubileumsår ej kunnat hemma i sitt land hedra minnet av den störste representanten för den polska renässanskulturen. Det gamla universitetet har tvingats till tystnad efter nära 600 års oavbruten verksamhet. Endast i förskingringen ha några representanter för den polska vetenskapen, vilka åtnjuta engelsk och amerikansk gästfrihet, kunnat på ett blygsamt sätt hedra Kopernikus' minne. I London har det utkommit en monografi över Kopernikus av J. Rudnicki med företal av den berömde astronomen Eddington. Den innehåller bl.a. det kopernikanska systemets intressanta historia i England. Ett särskilt nummer av tidskriften »Polish science and learning» (nr 3) har ägnats åt Kopernikus. I detta ingå mycket värdefulla arbeten av H. Kucharzyk om de första engelska anhängarna av det kopernikanska systemet samt av B. Szcześniak om början av Kopernikus lära i Japan.

POLONICA I SVERIGE.

Polonica. Zbiór obrazów. En bildsamling med text av Karl Erik Steneberg. Inledning av Rudolf Cederström. Översättning av Zbigniew Folejewski, Stockholm 1943.

Föreliggande publikation förtjänar i flera avseenden ett vida större intresse än den lilla bokens omfång. Det aktuella intresse den svenska vetenskapen hyser för Kgl. Livrustkammarens polska föremål sammanfattas i ett nötskal i R. Cederströms inledning. Ur polsk synpunkt skulle anmeldaren vilja taga fasta på nämnda inledning och med glädje hälsa löftet för framtiden om ett större verk i bearbetning av fil. lic. Karl-Erik Steneberg samt uttrycka sin önskan, att detta kunde ske snart. Samtidigt kan man dock icke underlåta att påpeka de positiva egenskaperna hos den lilla behändiga publikationen i just denna form.

Var och en som har befattat sig med det polska konsthantverkets historia vet noga, hur svårtillgängligt och spritt det polska litteraturmaterialet i ämnet är. Det är svårbearbetat redan i Polen, så mycket mer i utlandet. Svenska vetenskapsmän som ha befattat sig med dessa frågor, främst R. Cederström och K. E. Steneberg, ha även varit särskilt väl rustade för sin svåra uppgift, såväl genom resor i Polen som genom grundliga litterära studier. Svårigheterna ligga först och främst hos själva ämnet.

Konsthantverkets historia började relativt sent att intressera den polska vetenskapen. Bortsett från äldre, mera kända och namnkunniga, främst medeltida, verk, som varit föremål för undersökningar av Łuszczkiewicz, Sokołowski, Jan Bołoz Antoniewicz, Bostel, Stębowska m. fl. har en mera ingående forskning på bred basis igångsatts först under nyare tid, med sådana ledande namn som Pagaczewski, Bochnak, Komornicki, Mańkowski. I icke ringa grad ha dessa undersökningar med all säkerhet stimulerats av den kände kulturhistorikern Władysław Łoziński's forskningar. Det återstår ännu mycket att göra på detta område.

Som mycket riktigt anmärkes i Cederströms inledning, har icke mycket bevarats i Polen, dels på grund av landets krigiska förflutna, men

i ännu större utsträckning genom den rovdrift landet varit utsatt för från de tre ockupationsmakternas sida under ofrihetens tid. Dessutom föreligger ytterligare en viss disproportion i jämförelse med andra europeiska länder mellan mängden av bevarade kyrkliga föremål och profana sådana. Kyrkan har alltid haft bättre möjligheter att skydda sin egendom under orostider. Det polska konsthantverkets alster äro idag spridda över enskilda samlingar i hela världen och en stor del av forskningsarbetet utgöres fortfarande av inventering.

En särskild betydelse har det polska konsthantverket även därigenom, att det utgör kanske den mest genuina beståndsdel av polsk konstutövning. I likhet med flera andra länder har Polen icke skapat en stor stil, jämförbar med Frankrikes gotik eller Italiens renässans. Den polska konsten bär dock sin särprägel, den är »annorlunda», fast dess egenart är svårare att bestämma. Mest framträder denna egenart just inom konsthantverket, främst hos textilier och vapensmide, således synnerligen begärligt krigsbyte under krigstider samt handelsobjekt under 1800- och 1900-talen. Historiska skeenden ha medfört, att just Sverige skulle härbärgera en anseelig del av polska konstföremål, till största del hitkomna som krigsbyte. Forskningen kan här på vinstsidan anteckna den lyckliga omständigheten, att föremålen öden tämligen lätt kan fastställas tillbaka till den tidpunkt, då de kommit in i landet. Först sedan vidtager den ojämförligt svåraste delen av arbetet, att inlemma föremålen i den polska utvecklingsprocessen samt, jämsides med den till idag anseliga massan av anonyma polska verk i själva Polen och annorstädes, konfrontera dem med mästarenamn och verkstäder, kända ur det rika historiska källmaterialet, samt identifiera föremålen.

Som det viktigaste, när det gäller polska föremål i Sverige, måste således anses vara en om möjligt komplett inventering. Det är också logiskt, att initiativet i detta fall tillkom den svenska kollektion, som är mest välförsedd med polska konstföremål — Kgl. Livrustkammaren. Jag vill icke här uppehålla mig vid den redan anseliga raden av specialundersökningar, främst R. Cederströms och K. E. Stenebergs — de skola längre fram i tiden behandlas i ett mera speciellt sammanhang — utan ägna några ord åt det föreliggande verket.

»Polonica» ger ett rikhaltigt tvärsnitt genom Kgl. Livrustkammarens värdefullaste polska föremål. Vi återfinna här vid sidan av redan tidigare kända och bearbetade konstverk¹ även en rad hittills icke publicerade.

¹ Steneberg, K. E., Livrustkammarens Lochnerrustning, i: Svenska vapenhistoriska Sällskapets Årsskrift 1940—41, 67—77; särtr. — Samma rustning har även behandlats av greve R. Przezdziecki.

Författarens inledning redogör i all korthet för samlingarnas karaktär och utgör för varje intresserad i ämnet en välkommen komplettering, eller snarare ett utkast till en sådan, till tidigare inventeringar av t.ex. polska böcker och handskrifter, vilka hamnat som krigsbyte i Sverige.² Den nu utgivna samlingen omfattar sablar, krigisk utrustning såsom bågfordral, pilkoger, sköldar, hjälmar, hela rustningar, hugg- och skjutvapen, seldon, jakthorn, fanor, en del kyrkliga textilier, kläder, samt till slut en bildfris över Sigismund III:s och drottning Konstantias intåg i Kraków år 1605. Som synnerligen praktiskt och tilltalande måste anses den lyckade anordningen att förse såväl textdelen som ock bildunderskrifterna med både svensk och polsk text. Det är icke minst den polska vetenskapen, som har det största intresset för de publicerade föremålen, och för vilken denna lätthanterliga publikation i de flesta fall nog blir det första steget till svenska samlingar. Reproduktionstekniskt sett måste bildmaterialet anses vara fullt tillfredsställande även för långtgående fordringar. Det må även från polsk synpunkt uttryckas en önskan om att denna publikation just i denna behändiga form måtte få en fortsättning omfattande andra föremål ur såväl Kgl. Livrustkammarens samlingar som övriga offentliga och privata kollektioner. Sist men icke minst viktigt, måste inventeringen omfatta även enstaka föremål spridda över landet, främst i kyrkor. Gärna en serie under den redan givna titeln: *Polonica — Zbiór obrazów*.

Författaren har redan i sin kortfattade framställning gått utanför ramen av en rent beskrivande inventering. Fackmannen kan icke annat än vara tacksam för varje utökning i denna riktning. Detta spörsmål för dock tanken till den utlovade större publikationen. Anmälaren har här med flit avhållit sig från att på något sätt ingå på särskilda spörsmål, i synnerhet då författaren i framtiden tänker behandla åtminstone en del av konstverken mera speciellt. Författarens hittills utkomna arbeten i ämnet inge också fullt förtroende till hans kompetens. Det må därför gälla som en ursäktlig egoism, om jag ur polsk synpunkt ånyo påpekar å ena sidan svårigheterna som äro förbundna med dessa forskningar, både avståndel härifrån Sverige och bristen på en rad nödvändiga synteliska arbeten från polskt håll — å andra sidan en önskan om att så snart som möjligt ha tillgång till en komplett inventering och nödvändigheten av att koncentrera sig på denna uppgift. Det må här räcka med ett enda litet exempel. Även vid en tillfredsställande proveniensdefinition ifråga om en rustning t.ex. återstår ännu frågan om pjäsens ursprungliga utseende, senare föränd-

² *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademji Umiejętności przez Eug. Barwińskiego, L. Birkenmajera i Jana Łosia, Kraków 1914; Walde, O., Storhetstidens litterära krigsbyten, I—II, Uppsala 1916—20.*

ringar, ofta ganska genomgripande just ur estetisk synpunkt. Varenda forskare vet, hur tidsödande sådana detaljundersökningar och attributioner bruka vara. Det finns å andra sidan gott om arkivaliska uppgifter, som t.ex. om kunglige guldsmeden Franz Kaphan Lokai, vilken under åren 1567—1568 arbetade för kung Sigismund Augusts räkning, bl.a. »ma zbroje i inne rzezcii nasze srebrem i zlotem nabijacz damaszkinową robotą»,³ således ett uppdrag att försköna rustningar m.m. och »snygga upp» dem enligt kungens personliga smak, eller rentav för att åstadkomma samma prakteffekt till ett billigare pris — i alla fall en genomgripande förändring av föremålets skönhetsvärde. Det är tyvärr i de flesta fall omöjligt att konfrontera enstaka föremål med dylika små arkivaliska källor och det måste vara förbehållet en undersökning i större sammanhang att göra dessa källor verkligen levande och sätta dem i relation till bevarade konstföremål.

Sammanfattningsvis kunde man sålunda formulera ett polskt önskeprogram — och det behöver icke betyda att bryta upp en öppen dörr — för en kommande större inventarisering av polska föremål i Sverige på följande sätt: Man bör fortsätta på den inslagna vägen med parallell svensk och polsk text — den större ekonomiska påfrestningen gör sig mer än betald, då det gäller två så skilda språk. Inventeringen bör vara komplett, givetvis icke då det gäller bildmaterial. Uppgifterna böra vara så uttömmande som möjligt, till att börja med inventerings- (katalog-) numret, beskrivning med särskild hänsyn till tekniska detaljer, konstföremålets historia ända från den tidpunkt då det kom till Sverige, helst även donators person och namn, samt föremålets litteratur. Mycket önskvärt vore om möjligt ett lösbladssystem med hänsyn till materialets ordnande ur särskilda synpunkter. Allt detta är givetvis ett maximalprogram och måste ställas på framtiden, men det må icke desto mindre framläggas här.

Alldeles oberoende därav må slutligen ånyo framhåvas, att detta maximalprogram icke på minsta vis bör inkräkta på den föreliggande, mycket välkomna publikationen. Må den fortsätta till glädje och ovärderlig hjälp åt varje forskare på konsthistoriens område i de båda länderna, men i synnerhet för alla dem som hysa intresse för de svensk-polska kulturella förbindelserna.

³ *Cercha*, St., O zlotnikach na dworze Zygmunta I, Zygmunta Augusta, Anny Jagiellonki, Stefana Batorego, i Zygmunta III, i: *Sprawozdania Komisji Historii i Sztuki IX* (1915) CLJ.

NOTISER.

Maria Danilewicz: The libraries of Poland (University of St Andrews 1943).

I Kgl. Livrustkammarens publikation om polonica konstateras i inledningen att »Polen, ständigt ett genomgångsland för fientliga arméer självt icke bevarar huvudmassan av sina historiska minnen». Dessa ord blir på ett dramatiskt sätt aktualiserade under det pågående kriget.

Arbetet om de polska biblioteken, publicerat nu av Maria Danilewicz, skulle kanske för några år sedan betraktas som en torr redogörelse för lackmän. Men nu kallar rektor J. C. Irwing framställningen »fascinating».

Författarinnan ger först en bild av de äldsta boksamlingarna, vars första kataloger dateras från år 1100 och bland vilka Jagellonska Biblioteket från Kraków är det mest berömda.

Mest »fascinerande» är nog berättelsen om Załuskibiblioteket — 300.000 böcker och 12.000 manuskript samlade och katalogiserade av en enda man och skänkta till nationen. Under perioden 1795—1918 går utvecklingen trots ofriheten vidare; böckernas betydelse växer just då oerhört som vapen i folkets kamp om sin kulturella existens. Biblioteksväsendet i det återuppståndna Polen är mycket klart och systematiskt framställt med hjälp av flera tabeller. Desto mera tragiskt är det sista kapitlet, bilden av boksamlingarnas öde efter krigets utbrott i september 1939.

Z. F.

Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America.

Publikationen avser att tjäna två ändamål: å ena sidan skall den återspegla institutets verksamhet, å andra sidan skall den utgöra en continuation av den kända »Bulletin de l'académie polonaise». Men den innehåller inte endast bibliografiska uppgifter utan även alla de föredrag och studier, som stå i samband med institutets verksamhet.

Det första numret kom ut i oktober 1942 (New York) och sedan dess kommer varje kvartal ett nytt nummer, som visar att institutets medlemmar trots svåra förhållanden fortsätter med Polska Vetenskapsakademiens traditioner.

Den världsberömde etnologen prof. Bronisław Malinowski blev institutets förste ordförande och efter hans tragiska död valdes prof. hon. causae Jan Kucharzewski till hans efterträdare. Historikern Oscar Halecki är institutets direktör och han leder den historiska sektionen. Den litteraturhistoriska sektionen ledes av den slaviska litteraturens forskare prof. W. Lednicki, och den naturvetenskapliga sektionen av prof. W. Świątostawski.

Z. F.

PRIS KR. 2:50